

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ФІНАНСІВ ТА ОБЛІКУ
Кафедра фінансів ім. С. І. Юрія

ТЕСЛЯ ВІКТОРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

Група ФФм-21

**ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ:
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОНАННЯ**

Науковий керівник:
к.е.н., доцент Сидор І. П.

Тернопіль 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади державного бюджету та його вплив на соціально-економічний розвиток країни	7
1.1. Економічний зміст та призначення державного бюджету	7
1.2. Зміни законодавчого поля щодо забезпечення формування і виконання Державного бюджету України в умовах війни	14
Висновки до розділу 1	21
РОЗДІЛ 2. Моніторинг формування і виконання Державного бюджету України в умовах війни	23
2.1. Аналіз вітчизняної практики формування дохідної частини державного бюджету	23
2.2. Динаміка виконання видаткової частини державного бюджету та параметри їх оптимізації	33
2.3. Бюджетний дефіцит та державний борг України: причини виникнення та джерела покриття	41
Висновки до розділу 2	49
РОЗДІЛ 3. Актуальні виклики та загрози фінансовій безпеці України в умовах воєнного стану та роль державного бюджету у цьому процесі	51
3.1. Фінансові ризики України та завдання державного бюджету	51
3.2. Відновлення України у повоєнний період та особливості формування і виконання державного бюджету у період війни	59
Висновки до розділу 3	66
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	73
ДОДАТКИ	80

ВСТУП

Військове вторгнення росії на територію незалежної України, ведення повномасштабних бойових дій завдали значної школи вітчизняній економіці, що безумовно відобразилося на виконанні державного бюджету 2022 та наступного 2023 років. З метою безперервного забезпечення життєдіяльності громадян і держави в цілому Урядом України були вжиті першочергові заходи, відповідно до яких державний бюджет країни було переорієнтовано на забезпечення військових цілей та фінансування найнеобхідніших видатків соціального спрямування на підтримку життєдіяльності населення.

Державний бюджет будь-якої країни виступає інструментом здійснення державного регулювання соціально-економічними процесами у країні. За формою свого прояву державний бюджет слугує централізованим фондом грошових коштів для забезпечення відповідними фінансовими ресурсами виконання державою власних функцій. Разом з тим, державний бюджет виступає найбільш дієвим інструментом реалізації загальнодержавної політики та бюджетної політики місцевого рівня, а також сприяє вирішенню важливих соціально-економічних завдань і програм.

Ефективне функціонування державного бюджету тісно пов'язане з процесами його формування та виконання, що передбачає реалізацію на практиці бюджетних процедур з виконання перших трьох стадій бюджетного процесу, зокрема: складання, розгляд, затвердження та, безпосередньо, виконання державного бюджету. Вище зазначене актуалізує необхідність наукового дослідження обраної теми.

До переліку вітчизняних вчених-економістів, які досліджують економічний зміст державного бюджету, розглядають його вплив на соціально-економічний розвиток суспільства та особливості його формування і виконання в умовах війни відносять роботи: Андрущенко В., Базилевича В., Василика О., Данилишина Б., Дем'янишина В., Єфименко Т.І.,

Кириленко О.П., Курєдової Д., Луніної І., Лютого І., Онищука І., Піхоцької О., Рожка О., Радіонова Ю., Рябушки Л., Третяк Д. та ін.

Метою випускної кваліфікаційної роботи є систематизація поглядів на економічну природу державного бюджету, обґрунтування специфічних ознак та особливостей формування і виконання державного бюджету в умовах війни; аналіз вітчизняного досвіду щодо планування та виконання державного бюджету як за доходами, так і за видатками, особливостей виникнення бюджетного дефіциту, державного боргу та параметрів їх зростання в умовах ведення війни, а також визначення можливих бюджетних ризиків і загроз фінансовій безпеці країни та участь державного бюджету у відновленні України у повоєнний період.

Комплексні підходи до реалізації визначеної мети наукової роботи передбачають постановку таких завдань:

- розкрити економічний зміст державного бюджету з позицій теоретико-методологічних підходів;
- розглянути чинну нормативно-правову базу щодо формування і виконання державного бюджету в умовах війни;
- здійснити аналіз вітчизняної практики планування та виконання державного бюджету за видатками та доходами в умовах війни;
- обґрунтувати бюджетні ризики і загрози фінансовій безпеці країни та визначити участь державного бюджету у повоєнній відбудові України.

Об'єктом дослідження є Державний бюджет України, особливості його формування і виконання в умовах війни.

Предметом дослідження слугують економічні відносини, які виникають при бюджетному плануванні та виконанні бюджетних процедур щодо Державного бюджету України в умовах ведення військових дій на території України.

Методологічний апарат наукового дослідження складають наступні методи наукового пізнання, зокрема: метод узагальнення, історичний метод, метод аналізу і синтезу, наукових порівнянь, індукції і дедукції, метод

спостереження, метод аналогії і наукової оптимізації об'єкту дослідження та інші.

Теоретичну і методологічну базу наукового дослідження складають сучасні наукові положення економічної теорії, базові концепції соціально-економічного розвитку країни, теоретичні висновки та аналітичні записки, узагальнення вчених-економістів, що містяться у монографічних, фахових та періодичних джерелах літератури; у нормативно-правових документах з теми наукового дослідження.

Інформаційною базою наукового дослідження є фахові напрацювання зарубіжних і вітчизняних вчених та практиків; аналітичні звіти з питань бюджетного планування; статистичні дані про виконання Державного бюджету України за період війни, матеріали Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, Державної податкової служби України.

Факторологічною базою наукової роботи є статистичні та звітні дані про планові та фактичні показники Державного бюджету України за період 2021-2023 рр.

Практичне значення отриманих науково-практичних результатів дослідження полягає у можливості їх використання у діяльності державних органів влади, органів місцевого самоврядування з питань формування і виконання бюджетів різних рівнів. Базові ідеї і висновки кваліфікаційної роботи у майбутньому можуть бути використані з метою більш глибокого аналізу проблем щодо формування та виконання державного бюджету в умовах війни, пошуку шляхів забезпечення фінансової безпеки країни.

В теоретичному плані елементами наукової новизни слугує визначення економічного змісту державного бюджету, а також того впливу, який справляє державний бюджет на підтримку економічної і соціальної сфери країни в умовах непередбачуваних подій, зокрема війни. В аналітичному аспекті проведено моніторинг щодо планування та виконання державного бюджету в розрізі окремих стадій бюджетного процесу на державному рівні.

У практичному аспекті елементи наукової новизни полягають у визначенні бюджетних ризиків і загроз фінансовій безпеці країни та обґрунтування напрямів участі державного бюджету у відновленні України у повоєнний період.

Результати наукової роботи апробовані на Десятій заочно-дистанційній конференції студентів, аспірантів і молодих вчених *Актуальні питання фінансової теорії та практики* (Тернопіль, 15 квітня 2022 р.), за результатами якої опубліковано тези доповіді на тему: «Фінансування Державного бюджету в умовах війни за рахунок позикових коштів», а також на XII Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції *Актуальні питання управління трансформаційними процесами в сучасному суспільстві: проблеми та перспективи* (м. Кременчук, 26-27 жовтня 2023 року).

Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Робота викладена на 78 сторінках машинописного тексту, містить 7 таблиць, 7 рисунків та 72 позиції у списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КРАЇНИ

1.1. Економічний зміст та призначення державного бюджету

Державний бюджет займає провідне місце у фінансовій системі держави та сприяє її соціально-економічному розвитку. Він виступає вагомим інструментом стимулювання ділової підприємницької активності і регулювання економіки країни в цілому. Досягнення високих показників соціально-економічного розвитку країни, зростання суспільного добробуту її громадян передбачено у довгостроковій стратегії розвитку країни шляхом використання політики формування доходів і здійснення видатків державного бюджету. Фінансування оборони країни, забезпечення її територіальної цілісності, утримання органів законодавчої, виконавчої та судової влади, забезпечення ефективного функціонування закладів і установ сфери охорони здоров'я, освіти, культури є тими базовими функціями, які держава зобов'язана забезпечити для своїх громадян. Виконання визначених соціальних гарантій для населення країни напряму залежить від обсягу їх фінансування, а відтак, кожна країна прагне до забезпечення формування збалансованого фонду грошових коштів – державного бюджету.

Важлива участь державного бюджету полягає у «...забезпеченні перерозподілу коштів з метою підтримки сприятливого клімату в державі, здійснення соціального захисту населення, соціального забезпечення найуразливіших верств населення. Однак, державний бюджет слід розглядати не лише як засіб акумулювання коштів, необхідних для фінансування державних заходів, як інструмент перерозподілу ВВП з метою забезпечення соціальної справедливості. Бюджет є також знаряддям впливу держави на економічні, соціальні, національні, регіональні процеси, економічним важелем здійснення державної влади» [13].

Державний бюджет, як основний фінансовий план держави, виступає ефективним інструментом здійснення економічних і соціальних перетворень в країні, а також дієвим важелем регулювання соціальних, економічних, екологічних та демографічних процесів як на макро-, так і на мікрорівні.

Централізований фонд грошових коштів держави у вигляді державного бюджету є основним інструментом у сфері економічного планування та виконання стратегічних і тактичних програм та завдань фінансової політики країни, її макроекономічної стабілізації та наступного етапу соціально-економічного зростання. Наповнення необхідними фінансовими ресурсами державного бюджету безпосередньо залежить від того обсягу ВВП країни, який перерозподіляється через державний бюджет. В Україні ця частка становить 35 % – 40 % ВВП. Забезпечення необхідних фінансових ресурсів до державного бюджету дозволяє фінансувати «...соціальну сферу, забезпечувати соціальний захист населення, сприяти розвитку економічної та зовнішньоекономічної діяльності. При формуванні та використанні бюджетних коштів безпосередньо враховуються макроекономічні показники економічного і соціального розвитку на відповідний рік» [14, с. 195].

Як зазначає І. Чугунов, державний бюджет «...відображає грошові відносини між державою та підприємствами, організаціями і установами всіх форм власності і фізичними особами з приводу формування централізованого фонду грошових коштів держави та його використання на розширене відтворення, підвищення рівня життя населення, задоволення інших суспільних потреб» [70, с. 26].

У основних положеннях Конституції України передбачено, що «...держава зобов'язується сприяти наповненню державного бюджету в контексті виконання нею своїх функціональних обов'язків та сприяти акумуляції фінансових ресурсів на стратегічно важливих ділянках економічного і соціального розвитку» [29].

Мобілізація необхідних фінансових ресурсів у державному бюджеті має важливе політичне, економічне і соціальне значення, адже дозволяє

забезпечити реалізацію на практиці державних заходів та бюджетних програм. Завдяки можливості перерозподілу коштів державного бюджету органи загального державного управління мають право визначати напрями раціонального і ефективного використання бюджетних ресурсів у найбільш важливих галузях економічного і соціального розвитку країни, забезпечуючи при цьому реалізацію єдиної економічної та фінансової політики по всій території держави.

В наукових економічних літературних джерелах бюджет, як доволі складне і багатогранне явище у суспільстві, аналізують з різних позицій його впливу на економічне зростання країни та забезпечення ефективного фінансування соціально-культурної сфери. А саме, бюджет розглядають як:

– основний фінансовий план країни, який є законодавчо врегульованим документом, обов'язковим до виконання та передбачає «...формування та використання фінансових ресурсів з метою забезпечення завдань і функцій, які здійснюють органи державної влади та місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду, що має силу закону» [32, с. 178];

– централізований фонд фінансових ресурсів, який виражає «...сукупність економічних відносин, що виникають в процесі розподілу та перерозподілу ВВП й національного доходу, формується на різних рівнях бюджетної системи для забезпечення виконання функцій відповідних органів державного управління та місцевого самоврядування» [37, с. 209];

– грошове відображення збалансованого розпису видатків і доходів держави або територіального утворення (міста, села, області чи району), установи, організації чи підприємства за відповідний період часу, здебільшого, за один рік.

Державний бюджет, в основі якого лежать складові фінансового плану з урахуванням дохідної і видаткової частин, визначає можливості щодо формуванні доходів за рахунок різних джерел не заборонених чинним законодавством та пріоритети у використанні коштів згідно завдань та

функцій держави. Державний бюджет виступає активним регулятором соціально-економічних процесів в державі.

Враховуючи багатогранність і складність бюджету як базової економічної і фінансової категорії, можна окреслити його призначення, що полягає у формуванні загальнодержавного фонду грошових коштів держави та його наступному використанні для задоволення найважливіших потреб і інтересів суспільства на даному етапі розвитку країни. З його допомогою формуються необхідні умови для виконання соціальних програм, «...стимулювання науково-технічного прогресу, забезпечення збереження навколишнього середовища, підтримки обороноздатності держави, фінансування витрат на зовнішньоекономічну діяльність, задоволення інших суспільних потреб» [37, с. 432].

Сукупність фінансових взаємовідносин, які виникають в процесі первинного і вторинного розподілу ВВП, «...характеризують бюджет як економічну категорію і знаходять його матеріальне відображення в основному централізованому фонді грошових коштів держави. Державному бюджету в Україні відводиться центральне місце у складі фінансової системи держави. Адже іншої складової у складі фінансової чи бюджетної систем немає, яка б могла забезпечити у такому масштабі розподільчі і перерозподільчі процеси, у державі нема» [70, с. 9].

Доволі часто у фаховій економічній літературі можна зустріти підміну змісту категорії бюджет його явищем, що на думку Б. Данилишина, «...завдає значної шкоди фінансовій науці та практиці. Адже, сутності бюджету побачити нереально, однак, не пізнавши її, неможливо виявити розходження між ідеальним бюджетом і наявним та сформулювати шляхи розв'язання проблем» [17].

О. Романенко зазначає: «Як економічна категорія бюджет являє собою економічні відносини між державою, з одного боку, і юридичними і фізичними особами – з іншого, з приводу розподілу і перерозподілу ВВП (частково і національного багатства) з метою формування і використання

бюджетного фонду, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій» [53, с. 146]. Схожі тлумачення подають Вовчак О., Загорський В., Благун І. [66, с. 92], Опарін В. [40, с. 119] і інші науковці.

Особливими поглядами на бюджет держави ділиться Ц. Огонь, він зазначає, що бюджет – це «... багатозмістова фінансово-економічна категорія з доволі широким функціональним призначенням; держава використовує його як головний інструмент регулювання і впливу на розвиток суспільно-економічних процесів та управління потоками фінансових ресурсів» [38, с. 54]. Автором вказано на те, що зміст і роль бюджету відображається при:

по-перше, формуванні фонду фінансових ресурсів,

по-друге, розподілі акумульованих коштів у вигляді доходів бюджету та здійснення видатків,

по-третє, використанні бюджетних коштів на фінансування суспільних благ та їх споживання при виконанні функцій держави,

по-четверте, відтворенні бюджетних ресурсів в умовах реалізації суспільно-економічних процесів в країні.

Такими авторами як: П. Леоненко та А. Ільєнко зазначено, що «як економічна категорія бюджет відображає фінансові відносини щодо формування та використання централізованого фонду грошових ресурсів держави» [62, с. 223]. З позиції В. Базилевича і Л. Баластрик, «Державний бюджет як економічна категорія відображає реальні економічні відносини між державою та іншими економічними суб'єктами з приводу утворення та використання централізованого фонду грошових ресурсів країни, призначених для виконання функцій держави шляхом розподілу та перерозподілу ВВП» [3, с. 49].

І. Луніна, розглядаючи зміст бюджету, акцентує увагу на фінансових (бюджетних) відносинах, як основоположних засадах, які мають бути покладені в основу характеристики даної економічної категорії. Вона вважають, що фінансові (бюджетні) відносини – це «... органічна частина

економічної структури суспільства, їх функціонування об'єктивно визначено необхідністю матеріально-фінансової основи для здійснення державою своїх функцій» [32, с. 195].

Погляди вітчизняних вчених-економістів сучасності збігаються при трактуванні сутності бюджету за змістом і за формою. Зокрема, «бюджет – це фонд фінансових ресурсів, який перебуває у розпорядженні органів виконавчої влади певного рівня й використовується для виконання покладених на них функцій, передбачених конституцією» [66]. У цьому визначенні акцентується увага саме на змістовій частині бюджету.

А. Загородній, Г. Вознюк і Т. Смовженко розглядають державний бюджет як «основний загальнодержавний фонд централізованих грошових ресурсів, що виражає економічні відносини в процесі розподілу валового суспільного продукту та національного доходу» [22, с. 55].

Відповідно до положень Бюджетного кодексу України «бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади АР Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду» [7].

Наявність значного розмаїття поглядів науковців на зміст бюджету і форми його прояву обумовлені широкою плановістю, багатогранністю та багатоаспектністю даної економічної категорії.

Державний бюджет за своїм змістом є основним централізованим фондом грошових коштів держави та характеризується наступними ознаками:

- правом на формування та використання коштів бюджету надається виключно державі в особі органів державної влади, управління та органів місцевого самоврядування;

- державою законодавчо становлені процедури щодо формування, розподіл і використання бюджетних ресурсів, обсягу бюджетного дефіциту, державного боргу та джерел його покриття;

– в процесі формування та використання коштів державного бюджету характерним є односторонній рух грошових коштів;

– цільовому використанню бюджетних коштів. Фінансові ресурси державного бюджету використовуються виключно за цільовими спрямуваннями, визначеними згідно положень Закону України «Про Державний бюджет України» на відповідний бюджетний рік та відповідають основним напрямам стратегії і тактики бюджетної політики держави;

– динамічністю. Бюджетні кошти знаходяться у постійному русі і залучені у загальний кругообіг ресурсів фінансової системи країни в частині їх розподілу і перерозподілу;

– мобільністю та масштабністю. Державний бюджет виступає достатньо мобільним і масштабним фондом грошових коштів.

За своєю формою прояву державний бюджет виступає основним фінансовим планом країни, який займає центральне місце серед усіх фінансових планів. За власною організаційною будовою державний бюджет є центральною ланкою фінансової системи держави та базовою складовою публічних фінансів, яка має власну структуру та відображається у бюджетній системі. «...Бюджет держави поєднує державний бюджет та місцеві бюджети, за допомогою яких реалізують увесь обсяг бюджетних відносин, причому, в кожній із цих ланок бюджетні стосунки визначаються місцем відповідного бюджету в ієрархічній структурі бюджетної системи» [55, с. 115].

З правової позиції державний бюджет є юридичним документом, який має силу закону. Для прикладу, Закон України «Про Державний бюджет України» є базовим законодавчим актом країни, який володіє економічними характеристиками та визначає основну спрямованість фінансової політики держави, зміст фінансової діяльності органів державної влади та управління.

З позиції здійснення впливу на соціально-економічний розвиток країни державний бюджет є найважливішим інструментом в регулюванні усіх соціально-економічних процесів в країні. Спроможність регулювати

зазначені процеси вкладена у зміст державного бюджету як економічної категорії. Саме завдячуючи можливості здійснювати розподіл і перерозподіл створеної вартості держава за допомогою бюджетних відносин здатна «...стимулювати або стримувати розвиток економіки, зовнішньоекономічної діяльності, соціального захисту населення, адміністративно-територіальних утворень» [62, с. 359].

Таким чином, удосконалюючи власну модель бюджетних відносин Україна орієнтується на передовий світовий досвід у сфері розподілу і перерозподілу ВВП з метою сприяння соціально-економічному розвитку країни, її стійкості зо зовнішніх загроз та забезпечення безпекового середовища для своїх громадян.

1.2. Зміни законодавчого поля щодо забезпечення формування і виконання Державного бюджету України в умовах війни

Бюджетний процес, який здійснюється на рівні держави – це окремий специфічний вид діяльності органів державної влади і управління, який передбачає 4 етапи: «...складання, розгляд, затвердження, виконання бюджетів, контроль за виконанням бюджетів на кожній ланці бюджетної системи України» [7]. Даний вид діяльності регламентується Бюджетним кодексом України.

Бюджетний процес з формування та виконання державного бюджету передбачає проходження бюджетних процедур в розрізі трьох стадій бюджетного процесу, а саме: складання, розгляд і затвердження державного бюджету, а також його безпосереднє виконання. Зокрема, бюджетні процедури з формування державного бюджету передбачають проведення бюджетного планування дохідної та видаткової частин державного бюджету.

Проте, в умовах воєнного стану в Україні відбулися зміни щодо реалізації бюджетних процедур як на державному, так і на місцевому рівнях.

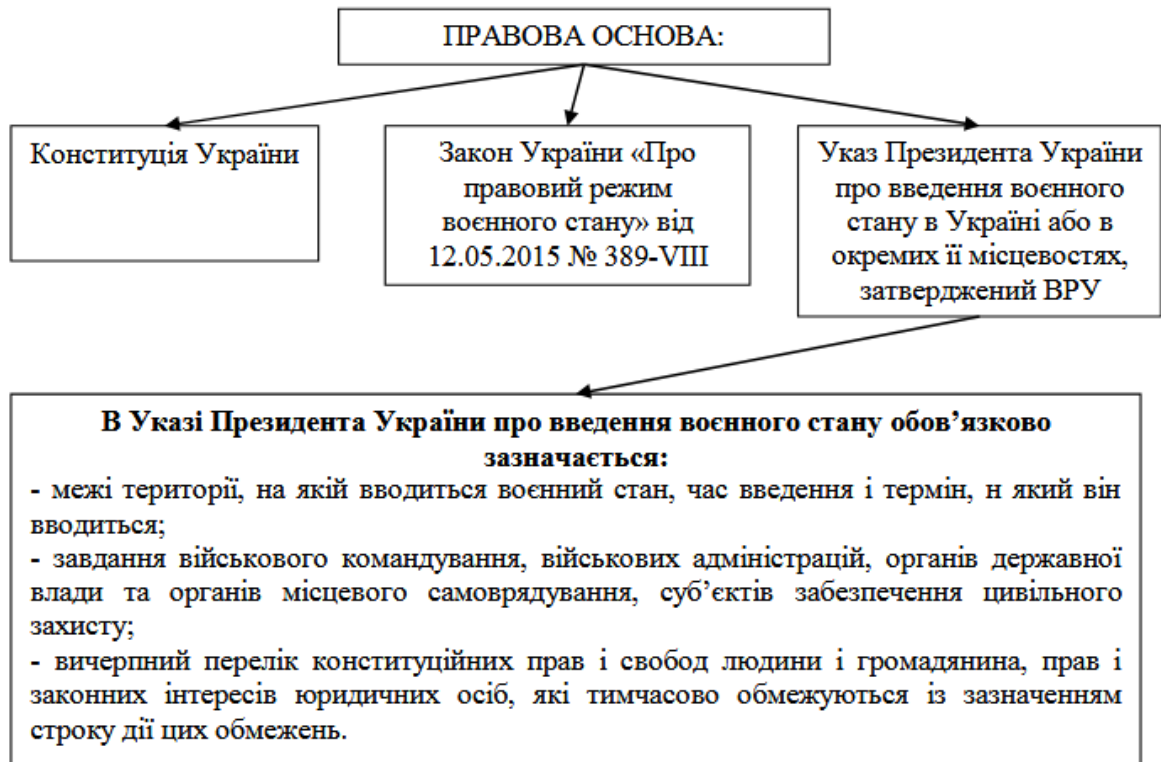
В умовах воєнного стану в Україні надзвичайно вагомим є своєчасне забезпечення належного та безперервного виконання державного та місцевих бюджетів. В контексті забезпечення ефективного і збалансованого функціонування бюджетної сфери, а також фінансування життєвонеобхідних потреб громадян країни у період дії воєнного стану центральні органи виконавчої влади повинні приймати ряд швидких, раціональних та оперативних рішень.

Ще до початку повномасштабної війни в Україні Бюджетним кодексом України було передбачено ключові положення бюджетного процесу за умов воєнного стану в країні. Так, зазначено, що виконання державного бюджету переходить в ручний режим управління. За всю історію незалежної України вперше було запроваджено воєнний стан у 2018 році терміном на 1 місяць (з 26 листопада до 26 грудня) в десяти областях країни, зокрема у: Донецькій, Луганській, Харківській, Запорізькій, Чернігівській, Херсонській, Сумській, Одеській, Миколаївській та Вінницькій. Таке рішення було ухвалено тодішнім президентом України П. Порошенком після масованої атаки українських військових катерів і захоплення 20-ти моряків в Азовському морі.

Повномасштабний воєнний стан було запроваджено 24 лютого 2022 року у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України. Воєнний стан на всій території України було оголошено Указом Президента України № 64/2022 [46].

Воєнний стан - це «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі

збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [46].

Рис. 1.1. Правова основа введення воєнного стану на території України [15]

В умовах воєнного стану бюджетний процес втрачає своє значення на користь прийняття пришвидшених бюджетних процедур і меншої кількості залучених до прийняття рішення суб'єктів виконання державних повноважень. Вітчизняне бюджетне законодавство передбачає ряд положень прямої дії, які застосовуються у випадку запровадження воєнного стану в країні. Так, розмір резервного фонду Кабінету Міністрів України стає більшим за своїм обсягом і не обмежується в своїй сумі. До початку війни і запровадження воєнного стану розмір резервного фонду становив 1 % видатків загального фонду державного бюджету. Обсяг резервного фонду в

умовах війни визначає Кабінет Міністрів України за погодженням з Верховним Головнокомандувачем ЗСУ, він формується за рахунок коштів, отриманих внаслідок скорочення обсягу видатків і кредитування державного бюджету.

В умовах воєнного стану соціальні пріоритети у структурі видатків державного бюджету суттєво поступаються видаткам на фінансування Збройних Сил України. Бюджетним кодексом України зазначено, що «Кабінет Міністрів за погодженням з Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України може приймати рішення щодо порядку застосування і розмірів державних соціальних стандартів і гарантій (прожиткового мінімуму, мінімальної зарплати тощо)» [46] у випадку недостатності бюджетних ресурсів і фінансування воєнних заходів і програм.

В умовах воєнного стану суттєвих змін зазнала система оподаткування, що неабияк вплинуло на наповнення дохідної частини Державного бюджету України. Якщо до початку війни внесення змін до Податкового кодексу України щодо механізму справляння окремих видів податкових платежів приймалися до 25 липня року, що передувало плановому, а запроваджувалися в дію з початком нового календарного року, тобто у період виконання державного бюджету, то в умовах війни такі зміни відбуваються доволі часто. Зокрема, було запроваджено ряд податкових стимулів для суб'єктів підприємницької діяльності з метою зниження рівня податкового навантаження на них та можливості адаптуватися до вимог часу з метою підтримки економіки країни.

Особливі умови оподаткування було передбачено Законами України:

- «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану» № 2118-IX;

- «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» № 2120-IX;

- «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» № 7190 та інші.

Основні зміни зазначених законодавчих актів стосувалися:

– запровадження мараторію на проведення усіх податкових перевірок за винятком фактичних та камеральних перевірок з питань бюджетного відшкодування ПДВ;

– встановлення нульової ставки акцизного податку на пальне та зменшення ставки ПДВ з 20% до 7%. Такий підхід дозволив втримати на відповідному рівні ціни на пальне та забезпечив діяльність з перевезення необхідних вантажів і проведення посівної компанії;

– не подавати податкову звітність, при цьому штрафні санкції не застосовуються;

– не застосовуються фінансові санкції за порушення податкового законодавства з питань використання реєстраторів розрахункових операцій за винятком операцій з підакцизними товарами;

– звільнення від оподаткування операції з добровільної передачі коштів, товарів чи послуг на користь ЗСУ та підрозділів територіальної оборони;

– зменшення податкового навантаження на діяльність суб'єктів підприємницької діяльності в частині можливого переходу на спрощену систему оподаткування і звітності зі сплатою єдиного податку у розмірі 2 % (для СПД з річним доходом у сумі до 10 млрд. грн.), що замінює сплату такими платниками податку на прибуток та ПДВ;

– для фізичних осіб – підприємців 1 та 2 групи зі сплати єдиного податку дозволено не сплачувати даний податок;

– платникам ПДВ дозволено «...формувати податковий кредит на підставі первинних документів без реєстрації податкових накладних або розрахунків коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних» [33];

– дозволено не нараховувати ЄСВ за себе фізичним особам – СПД, які провадять незалежну професійну діяльність за умови, що вони не належать до осіб, які підлягають загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню. А також введено мараторій на проведення перевірок щодо правильності нарахування і сплати ЄСВ;

– на окупованих територіях України та територіях, на яких ведуться бойові дії, не підлягає сплаті екологічний податок, а також податок за землю у 2022 та 2023 роках.

Змінами до Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» визначено, що доходи державного бюджету, які є джерелами формування державного дорожнього фонду зараховуються до загального фонду державного бюджету та спрямовуються за такими бюджетними програмами як: «Забезпечення діяльності Збройних Сил України, підготовка кадрів і військ, медичне забезпечення особового складу, ветеранів військової служби та членів їхніх сімей, ветеранів війни» [25] (за кодом 2101020) та «Розвиток, закупівля, модернізація та ремонт озброєння, військової техніки, засобів та обладнання» [25] (за кодом 2101150).

В умовах воєнного стану значення Закону України «Про Державний бюджет України» нівелюється в частині обмеження коригування його дохідної та видаткової частин через необхідність внесення частих і непередбачуваних змін до нього у процесі виконання. Також зменшується вплив Верховної ради на основні параметри державного бюджету, поряд з тим зростає можливість «ручного» управління та централізація владних повноважень. Може зазнати змін бюджетний період. Так, до початку війни, відповідно до Бюджетного кодексу бюджетний період починався з початком бюджетного (календарного) року.

У довоєнний період у випадку перевиконання або недовиконання державного бюджету більше як на 15 % урядом готувалися зміни до бюджету країни, у період війни дана норма закону не є обов'язковою.

Перерозподіл коштів між окремими територіями в умовах війни здійснюються з урахуванням військових пріоритетів. У регіонах, територіальних громадах та окремих адміністративно-територіальних одиницях діють військові адміністрації.

В умовах воєнного стану та доволі складного економічного стану в Україні Урядом було вжито необхідних заходів стосовно переорієнтації державного бюджету на забезпечення військових цілей та фінансування найбільш необхідних соціальних і гуманітарних видатків, які було спрямовано на підтримку життєдіяльності громадян та внутрішньо переміщених осіб, а також збереження роботи критичної інфраструктури.

У Додатку А подано найвагоміші зміни, внесені до Закону України «Про Державний бюджет» у 2022 році щодо коригування основних показників його дохідної та видаткової частин. Так, серед них найбільшими за обсягом фінансування були: бюджетні призначення окремим головним розпорядникам коштів державного бюджету сектору національної безпеки і оборони на суму 386,9 млрд. грн., а також «надання державної підтримки внутрішньо переміщеним особам в межах реалізації Програми «Підтримка» збільшено бюджетні призначення на суму 5,8 млрд. грн.; для належного соціального забезпечення громадян, виплати пенсій та надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання збільшено бюджетні призначення на загальну суму 32,6 млрд. грн.» [25].

Таким чином, коригування показників державного бюджету в умовах війни стало невід'ємним елементом ефективності управління публічними фінансами в частині переорієнтація напрямів бюджетного фінансування на забезпечення ЗСУ, модернізацію військової техніки, підтримку інфраструктури країни та соціальну підтримку населення.

Висновок до розділу 1

Проведене дослідження теоретичних аспектів змісту категорії «бюджет» та нормативно-правового забезпечення його формування і виконання в умовах війни нами зроблено наступні висновки:

1. Державний бюджет відображає сукупність економічних відносин публічного характеру, які виникають між усіма суб'єктами, зокрема, державою, юридичними, фізичними особами та населенням країни щодо формування і використання централізованого фонду грошових коштів з метою забезпечення соціально-економічного розвитку країни та зростання добробуту її громадян. Через державний бюджет здійснюється перерозподіл фінансових ресурсів держави, які спрямовуються на підтримку сприятливого соціально-економічного середовища в країні, а також щодо регулювання економічних, національних, соціальних, регіональних процесів у суспільстві та практичної реалізації національної стратегії розвитку держави, спрямованої на зміцнення національної безпеки.

2. Базовим документом, який має юридичну силу та забезпечує регулювання у сфері організації та ефективного формування і виконання державного бюджету, реалізацію процедур бюджетного процесу на державному рівні, специфіку міжбюджетних відносин є Бюджетний кодекс України.

3. Формування і виконання державного бюджету передбачає реалізацію бюджетних процедур бюджетного процесу на загально державному рівні в Україні. Так, діяльність щодо формування державного бюджету передбачає бюджетне планування дохідної і видаткової частин державного бюджету, що забезпечується на першій стадії бюджетного процесу – складання проекту державного бюджету та на другій стадії – розгляд і затвердження проекту державного бюджету України. Третьою стадією є безпосереднє виконання державного бюджету.

4. В умовах війни законодавча база щодо формування та виконання Державного бюджету України зазнала суттєвих змін. Так, до Закону України про Державний бюджет України на 2022 рік вносились зміни 14 разів, які стосувалися переорієнтації бюджетних коштів на забезпечення обороноздатності країни, фінансування ЗСУ, лікування та реабілітацію військовослужбовців, соціальних виплат для внутрішньо переміщених осіб та підтримки найбільш вразливих верств населення країни. Пріоритетними напрямками фінансування були захищені статті видатків державного бюджету; капітальні видатки фінансувалися за залишковим принципом.

Значно спрощеними були процеси виконання бюджету в частині виконання бюджетних процедур щодо видатків бюджету. Виконання статей державного бюджету здійснювалось у «ручному» режимі без дотримання вимог чинного законодавства на відміну від довоєнного періоду.

РОЗДІЛ 2.

МОНІТОРИНГ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОНАННЯ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Аналіз вітчизняної практики формування дохідної частини державного бюджету

Формування дохідної частини державного бюджету передбачає процедури його планування та виконання за доходами. Планування доходів державного бюджету має на меті визначення усіх можливих джерел надходження грошових коштів держави. Доходи державного бюджету - це складова публічних фінансових ресурсів держави, яка формується відповідно до бюджетного законодавства з метою виконання повноважень органів державної влади і управління. Доходи державного бюджету відображають сукупність економічних відносин держави з установами, підприємствами, організаціями, а також фізичними особами, які можуть виникати у процесі сплати податків, зборів, неподаткових платежів та мобілізації інших видів доходів.

Процеси виконання Державного бюджету України за доходами передбачають «...забезпечення повного і своєчасного наповнення дохідної частини бюджету за рахунок податкових, неподаткових надходжень, доходів від операцій з капіталом і трансфертних платежів» [7], динаміка мобілізації яких за період 2020-2023 років представлена у таблиці 2.1.

З метою проведення комплексного аналізу процесу виконання державного бюджету за доходами та видатками доцільно співставити фактичні показники надходжень та видатків бюджету із плановими, та визначити рівень їх виконання. Такий аналіз дозволить оцінити як процес виконання державного бюджету, так і ефективність здійснення бюджетного планування на державному рівні. Дані таблиці 2.1 представляють показники виконання Державного бюджету України за період 2020 – 2023 років. Даний період охоплює довоєнний час (2020-2021 роки) та період ведення активних

воєнних дій на території України (2022-2023 роки). Дані за 2023 рік нами подано тільки планові, адже звіт про фактичне річне виконання державного бюджету за 2023 рік буде сформовано лише у березні 2024 року.

Таблиця 2.1

**Динаміка, склад і структура планових та фактичних показників
доходів Державного бюджету України у 2020-2023 рр. (млрд. грн.)**

Показники		Доходи бюджету, всього, в тому числі:	Податкові надходження	Неподаткові надходження	Доходи від операцій з капіталом	Цільові фонди	Офіційні трансферти
2020 р.	план	1067,32	826,26	227,67	0,66	0,18	10,78
	факт	1076,03	851,12	212,96	0,79	0,18	10,66
	%	100,8	103,0	93,54	119,69	100,0	98,88
	вик-я частка, %	100,0	79,09	19,79	0,07	0,02	0,99
2021 р.	план	1206,73	1057,82	135,13	0,2	0,2	10,38
	факт	1296,9	1107,09	175,4	0,1	0,2	12,6
	%	107,47	104,65	129,8	50,0	100,0	121,0
	вик-я частка, %	100,0	85,36	13,52	0,02	0,03	1,2
2022 р.	план	1323,9	1169,1	141,6	1,1	0,2	10,8
	факт	1787,4	949,8	346,3	0,6	9,5	481,1
	%	135,0	81,2	244,5	54,5	475,0	4454,6
	вик-ня частка, %	100,0	53,1	19,3	0,03	0,5	26,9
2023 р.	план	1329,3	1153,9	154,9	0,47	0,11	19,7
	частка, %	100,0	86,8	11,6	0,03	0,008	1,5

Примітка. Складено за даними джерела [24]

Динаміка фактичних показників виконання державного бюджету за доходами у період 2020-2022 років вказує на тенденцію до їх зростання з 1076,03 млрд. грн. до 1787,4 млрд. грн., ріст склав 711,37 млрд. грн. За усіма роками рівень виконання плану становив більше 100 %. Проте, детальне вивчення джерел формування доходів державного бюджету за даний період, відображає суттєвий дисбаланс і скорочення власних фінансових ресурсів

держави. Так, з початком повномасштабної війни росії проти України у 2022 році обсяг податкових надходжень державного бюджету скоротився на 157,29 млрд. грн. (з 1107,09 млрд. грн. до 949,8 млрд. грн.). Зменшилась також частка податкових надходжень у структурі доходів державного бюджету з 85,36 % у 2021 році до 53,1 % у 2022 році, або на 22,26 відсоткових пункти. Відсоток виконання планових показників податків і зборів до державного бюджету було виконано лише на 81,2 %.

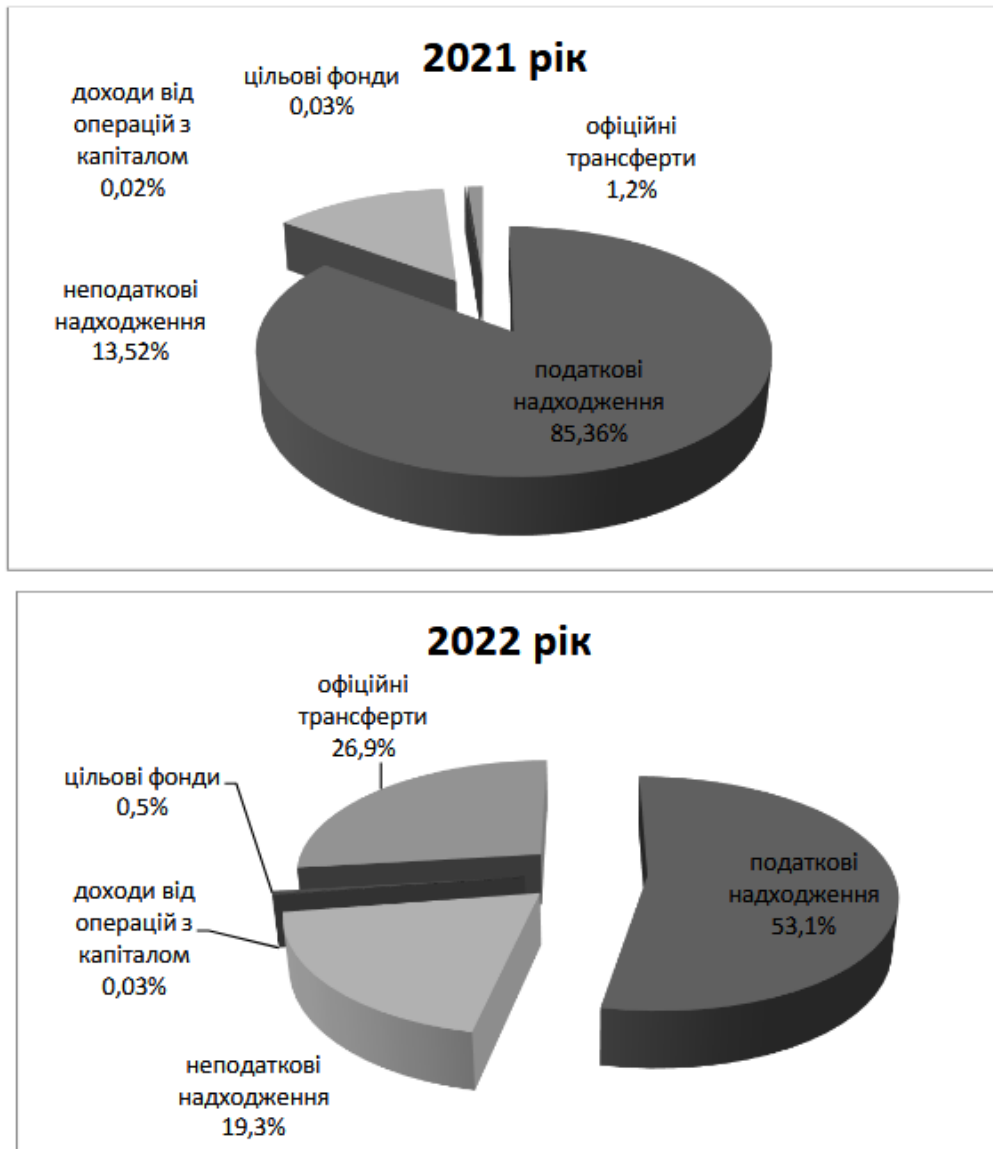
Динаміка неподаткових надходжень за аналізований період, навпаки, вказує на їх суттєве зростання з 175,4 млрд. грн. у 2021 році до 346,3 млрд. грн. у 2022 році, ріст склав 170,9 млрд. грн. Перевиконання плану надходжень за даною статтею доходів державного бюджету у 2022 році становила 144,5 %.

Значного скорочення зазнали доходи від операцій з капіталом, а саме, при плані 1,1 млрд. грн. фактично надійшло 0,6 млрд. грн., або 54,5 % від планового показника. Зазначимо, що така ж тенденція характерна для даного виду платежу була у 2021 році. Слід відмітити, що у 2022 році надходження до цільових фондів державного бюджету демонструють зростання фактичного показника проти планового майже у 5 разів (при плані 0,2 млрд. грн., фактично надійшло 9,5 млрд. грн.). Проте, частка цільових фондів у структурі доходів державного бюджету є досить мізерна (0,5 %), а тому суттєвого впливу на доходи бюджету вона не справляє.

У складі доходів державного бюджету найбільшим за обсягом зростання його надходжень у 2022 році є показник офіційних трансфертів. Так, якщо у 2021 році цей показник становив 10,66 млрд. грн. або 1 % у структурі доходів державного бюджету, то у 2022 році його абсолютний показник склав 481,1 млрд. грн., а частка – 26,9 % доходів державного бюджету (тобто половину від усіх податкових надходжень країни). Саме ця група доходів сприяла значному дисбалансу структури дохідної частини державного бюджету, що обумовлено об'єктивними чинниками – веденням військових дій і постійної потреби у додатковому фінансуванні ЗСУ.

За аналізований період 2020–2022 років у структурі доходів державного бюджету найбільшу питому вагу стабільно займають податкові надходження (2020 р. – 79,09 %, 2021 р. – 85,37%, 2022 р. – 53,1%).

На рис. 2.1 представлено структуру доходів державного бюджету у 2021 та у 2022 роках.

Рис. 2.1. Структура доходів Державного бюджету України у 2021 – 2022 роках, %

Примітка. Складено за даними джерела [24]

Як видно з рис. 2.1, відбулося значне скорочення власних фінансових ресурсів держави (податкових і неподаткових надходжень). Натомість,

значно зросли позичені фінансові ресурси (офіційні трансферти) з 1,2 % у 2021 році до 26,9 % у 2022 році. Окрім того, скороченню обсягів податкових надходжень сприяли:

– рішення Уряду країни заморозити обсяги мінімальних соціальних гарантій держави, які виступають базовими показниками для розрахунку заробітних плат, лікарняних, виплат по безробіттю, стипендій, пенсій, тобто джерел доходів громадян, з яких справляються податкові платежі (станом на 1 січня 2023 року розмір мінімальної заробітної плати був такий як і у 2022 році – 6700 грн.; прожитковий мінімум на одну особу за місяць встановлено у розмірі 2589 грн.; розмір мінімальної пенсії – 2093 грн.) [47].

– за оцінками експертів з початком війни (з 24 лютого 2022 року) за межі території України виїхало більше 10 мільйонів співвітчизників [30]. Відтак, кількість платників податків значно скоротилася (зменшилися обсяги надходжень ПДФО, ПДВ).

– значна кількість підприємств і організацій на окупованих територіях країни припинили свою діяльність, що викликало одразу кілька соціально-економічних проблем в країні: (скорочення надходжень податків і зборів, ЄСВ до державного бюджету, скорочення робочих місць). Проте, є суб'єкти підприємницької діяльності, які всупереч військовим діям залишаються працювати в Україні в онлайн через мережу Інтернет, підтримуючи таким чином економіку країни в скрутні часи. За даними Державної податкової служби України платники податків у складний воєнний час продовжують працювати та підтримують нашу країну, що дозволяє державі стабільно отримувати кошти для фінансового забезпечення ЗСУ та проведення соціальних виплат.

У своєму Звіті про виконання Державного бюджету України за 2022 рік Міністерство фінансів України зазначило, що на виконання дохідної частини бюджету на тлі широкомасштабного вторгнення росії вплинули наступні фактори:

- припинення усіх зовнішньо-економічних операцій на ділянках

українсько-російського і українсько-білоруського кордонів, а саме: транзитних, авіап перевезень, а також блокування роботи морських портів, що відповідно до даними Державної статистичної служби України супроводжувалося падінням обсягу імпорту товарів на 24,1 % та експорту товарів на 35,1 % у порівнянні з аналогічними показниками 2021 року;

- суттєве падіння рівня економіки країни на тлі скорочення ділової активності платників податкових платежів;

- масштабна внутрішня та зовнішня міграція громадян України;

- руйнування та повне знищення значної кількості нафтопереробних заводів, металургійних комбінатів, енергетичних та інфраструктурних об'єктів;

- скасування автоматичного відшкодування ПДВ суб'єктам підприємництва;

- надання права СПД переходити на спрощену систему оподаткування, обліку та звітності зі сплатою єдиного податку за ставкою 2 %;

- тимчасове (на період воєнного стану) запровадження ставки ПДВ у розмірі 7 %, а також зниження ставки акцизного податку на окремі види палива;

- тимчасове звільнення (у квітні – червні 2022 року) «...від оподаткування товарів, які ввозились на територію України платниками єдиного податку, транспортних засобів, що ввозились громадянами, а також ввізного мита під час імпорту товарів підприємствами» [26];

- звільнення від оподаткування товарів оборонного призначення, які були ввезені на митну територію України;

- запровадження диференційованих розмірів ставок рентної плати за користування надрами для видобування природного газу, а також «...тимчасове визначення податкових зобов'язань виходячи із реалізованих обсягів газу природного, а не видобутих; зміна підходу до визначення фактичної ціни реалізації природного газу для розрахунку податкових зобов'язань» [26];

- зростання специфічних ставок акцизного податку для тютюнових виробів на 20 % з 01 січня 2022 року;
- зростання ставки акцизного податку на спирт та різні види алкогольних напоїв на 5 % з 01 березня 2022 року;
- перерахування грантових надходжень до державного бюджету від міжнародних партнерів України.

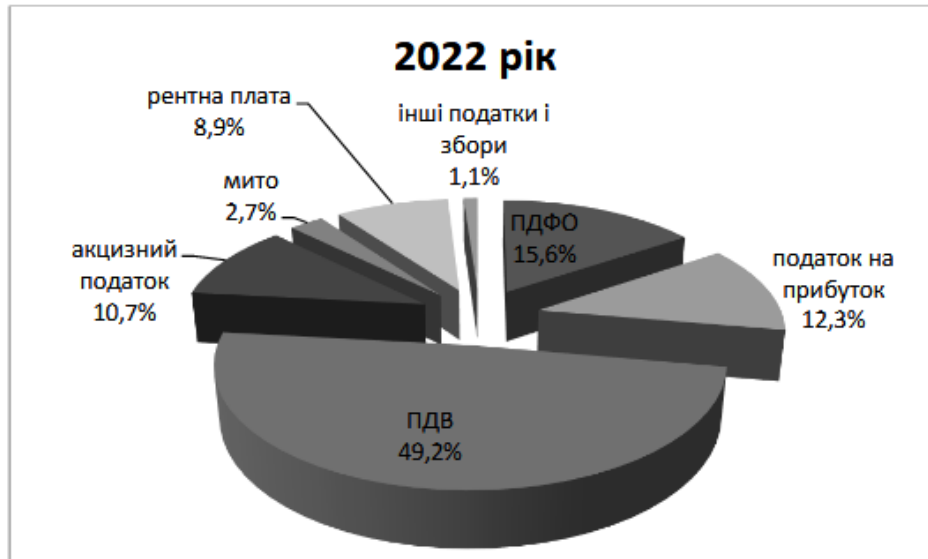
У таблиці 2.2 представлено динаміку планових та фактичних показників податкових надходжень до державного бюджету за період 2020-2022 року. Слід відмітити, що за підсумками виконання державного бюджету у 2022 році – році війни податкові надходження у структурі доходів державного бюджету займали більше 53 %. Серед податкових надходжень найбільшим за обсягом мобілізації коштів став ПДВ, питома вага якого у 2022 році становила майже половину усіх податкових надходжень (49,1 %) при тому, що рівень виконання плану надходжень за цим податком склав лише 76,7 %. Так, при плані 608,7 млрд. грн. фактичний обсяг надходження з урахуванням бюджетного відшкодування цього податку становив 467 млрд. грн. Співвідношення показника надходження ПДВ у 2022 році та у 2021 році вказує на його значне скорочення – 69,48 млрд. грн. Основний вплив на скорочення надходження ПДВ до державного бюджету справили результати ведення повномасштабної війни, зокрема призупинення діяльності значної кількості підприємств, тимчасове зниження рівня ставки податку до 7 % на окремі види палива, можливість переходу платників ПДВ на спрощену систему оподаткування та звітності. Показник у розмірі 467 млрд. грн. надходження ПДВ окремими економістами вказується як перебільшений, адже не відбулося в повному обсязі його відшкодування суб'єктам підприємницької діяльності через призупинення автоматичного відшкодування ПДВ. ПДФО у 2022 році становив 15,6 % усіх податкових надходжень державного бюджету (див. рис. 2.2). Динаміка його мобілізації за період 2020-2022 років вказує на зростання з 117,28 млрд. грн. у 2020 році до 148,4 млрд. грн. у 2022 році на 37,1 млрд. грн.

Таблиця 2.2

**Динаміка планових та фактичних показників податкових надходжень
Державного бюджету України у 2020-2022 рр. (млрд. грн.)**

показники	2020 р.			2021 р.			2022 р.			співвідношення 2022 р. до 2020 р.	
	план	факт	% викон-я	план	факт	% викон-я	план	факт	% викон-я	млрд.	%
										грн.	
Податкові надходження, всього, в тому числі:	826,26	851,11	103,0	1057,82	1107,09	104,6	1169,1	949,8	81,2	98,69	111,5
ПДФО	111,3	117,28	105,37	137,58	137,55	99,9	149,8	148,4	99,0	37,1	126,5
Податок на прибуток підприємств	110,46	108,69	98,39	145,97	147,75	101,21	170,0	117,0	68,8	6,54	107,6
ПДВ	389,9	400,6	102,74	524,7	536,48	102,24	608,7	467,0	76,7	77,1	116,6
Акцизний податок	128,51	138,51	107,61	138,55	162,44	117,24	161,7	102,4	63,3	-36,1	73,9
Мито	28,62	30,46	106,86	33,93	37,17	110,0	37,4	26,2	70,0	-4,26	122,7
Рентна плата	54,24	54,47	100,4	73,24	80,75	110,25	71,2	85,3	119,8	30,8	156,6
Інші податки і збори	3,22	3,31	102,79	3,69	3,92	106,23	29,7	10,7	36,0	7,39	323,2

Примітка. Складено за даними [24]

Рис. 2.2. Структура податкових надходжень до Державного бюджету України у 2022 році

Примітка. Складено за даними [24]

Зростання обсягу мобілізації ПДФО в умовах війни пояснюється компенсацією цього податку надходженнями із запровадженого ПДФО із грошового забезпечення військовослужбовців.

Наступним за обсягом надходжень до державного бюджету у 2022 році є податок на прибуток підприємств реального сектору економіки, який становив 12,3 % усіх податкових надходжень. Динаміка його абсолютних значень скоротилася у 2022 році проти 2021 року (з 147,75 млрд. грн. до 117 млрд. грн, або на 30,75 млрд. грн.). Основними причинами такого скорочення стало погіршення фінансового результату ведення бізнесу.

Акцизний податок у структурі податкових надходжень державного бюджету становить 10,7 % при скороченні надходжень цього податку у 2022 році проти 2021 року на 60 млрд. грн., або більше як на 26%. Зазначене обумовлено низкою факторів:

- 1) призупиненням виробництва різного виду пального в Україні;

2) скороченням виробництва цигарок через окупацію території місцезнаходження тютюнових фабрик та їх близькість до лінії бойового зіткнення;

3) обмеження продажу у роздрібній мережі торгівлі алкогольних виробів в умовах воєнного стану;

4) встановленням нульових та згодом знижених ставок акцизного податку на пальне;

5) значно меншими обсягами виробництва електроенергії, яка є підакцизним товаром.

Таким чином, при обмеженій фінансово-господарській діяльності суб'єктів господарювання податкові надходження державного бюджету у 2022 році забезпечили більше половини усіх дохідних джерел держави.

Важливим джерелом забезпечення доходів державного бюджету у 2022 році стали офіційні трансферти у вигляді фінансової допомоги від урядів іноземних держав та міжнародних фінансових інституцій. Питома вага цих коштів у структурі доходів державного бюджету у 2022 році становила майже 27 %. Надходження офіційних трансфертних платежів від Європейського Союзу, міжнародних організацій, урядів іноземних держав, донорських установ у 2022 році склали 481,1 млрд. грн., що практично в 400 разів більше від аналогічного показника 2021 року (1,3 млрд. грн.) та у 3,5 раза перевищило значення цього показника (130,9 млрд. грн.), визначеного Законом про Державний бюджет України на 2022 рік (див. табл. 2.3).

Значні суми грантових надходжень суттєво змінили структуру доходів Державного бюджету України, з показника 1,5 % вони зросли до 26,9 %. Найбільшими надавачами грантів для України в 2022 році були США, Німеччина та країни ЄС.

Таблиця 2.3

**Планові та фактичні показники офіційних трансфертів у складі доходів
Державного бюджету України на 2022 рік**

показники	2022 рік			питома вага, %
	план, млрд. грн.	факт, млрд. грн.	% виконання	
Офіційні трансферти іфд ЄС, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ, в т. ч.:	130,8	481,1	367,6	100,0
- кошти, отримані іфд секретаріату ООН, НАТО, ЄС, ОБСЄ або інших міжнародних організацій з підтримки миру і безпеки	0,5	0,43	84,8	5,2
- гранти (дарунки)	0,7	456,3	68959,2	94,8

Примітка. Складено за даними [24]

Міжнародні грантові надходження допомогли компенсувати втрати від податкових надходжень та компенсувати фінансове забезпечення соціально-економічної сфери країни, утримати бюджетну та фінансову стійкості держави в цілому.

2.2. Динаміка виконання видаткової частини державного бюджету та параметри їх оптимізації

Військові дії, розв'язані росією проти України, зумовили значні зміни у обсягах та напрямках видатків державного бюджету у 2022 році. В умовах воєнного стану, а також доволі складної економічної ситуації в Україні органами державної влади та управління було вжито першочергових заходів щодо переорієнтування державного бюджету країни на фінансування військових цілей та здійснення першочергових гуманітарних, соціальних видатків, які було спрямовано на підтримку життєдіяльності громадян, на фінансову підтримку внутрішньо переміщених осіб, а також забезпечення безперебійної роботи критичної інфраструктури держави.

У таблиці 2.4 зображено динаміку, склад і структуру видатків Державного бюджету України за період 2020-2022 років за функціональною класифікацією видатків бюджету метою проведення аналізу цих видатків у довоєнний та воєнний періоди. Так, касові видатки Державного бюджету України у 2022 році були проведені в розмірі 2705,7 млрд. грн., що відповідає 82,1 % планового річного показника, який був затверджений Верховною Радою України, відповідно до внесених змін. У 2022 році порівняно із 2021 роком видатки державного бюджету зросли на 1214,2 млрд. грн., або на 81,4 %, а у порівнянні з 2020 роком зростання обсягу видатків державного бюджету становило 1417,7 млрд. грн.

Таблиця 2.4

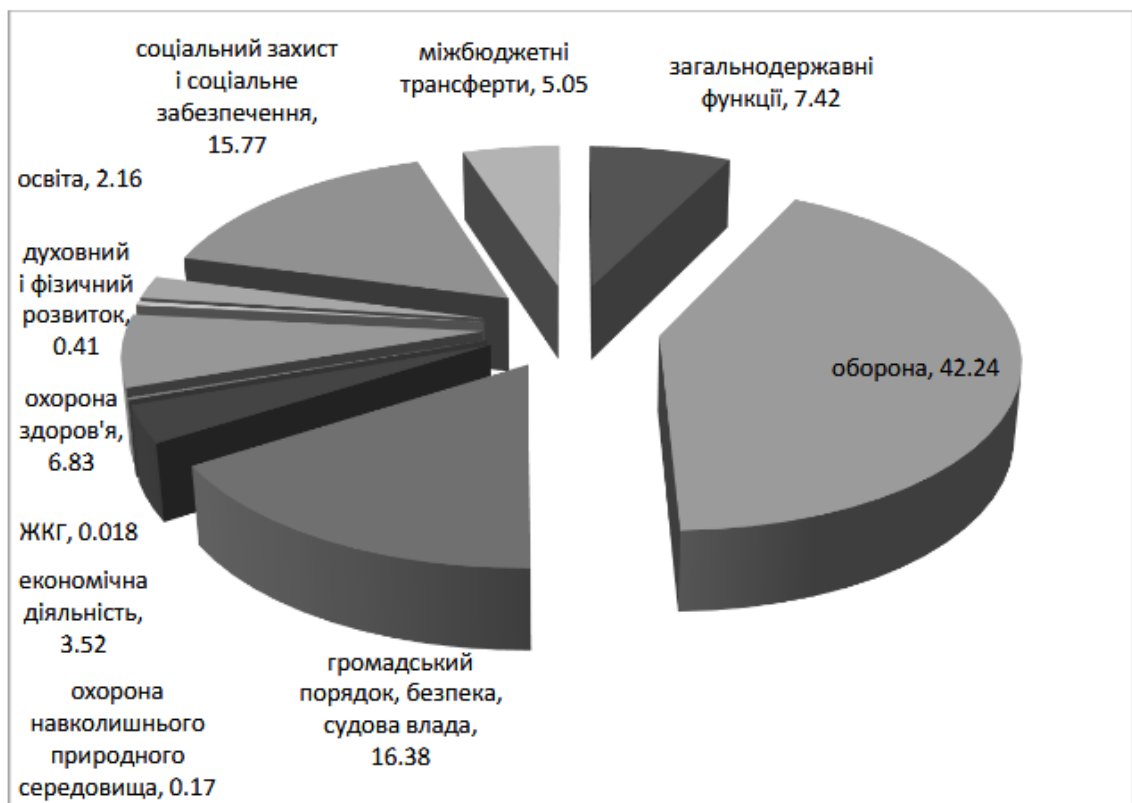
**Динаміка показників виконання видаткової частини Державного бюджету України
за період 2020–2022 рр.**

Показники	2020 рік			2021 рік			2022 рік			питома вага, %
	план, млрд. грн.	факт, млрд. грн.	% виконан ня	план, млрд. грн.	факт, млрд. грн.	% виконан ня	план, млрд. грн.	факт, млрд. грн.	% виконан ня	
Загальнодержавні функції	185,0	163,8	89	216,1	206,6	96	218,6	201,9	82	7,46
Оборона	122,5	120,4	98	128,8	127,7	99	1360,0	1142,8	83	42,24
Громадський порядок, безпека та судова влада	162,6	157,7	97	179,4	174,4	97	451,6	443,3	98	16,38
Економічна діяльність	178,9	168,9	94	191,5	180,9	94	330,1	95,4	28	3,52
Охорона навколишнього природного середовища	7,6	6,6	87	9,4	8,2	87	5,9	4,7	79	0,17
Житлово-комунальне господарство	0,3	0,09	30	0,3	0,2	67	0,7	0,5	73	0,018
Охорона здоров'я	133,2	124,9	94	175,9	170,5	97	202,1	184,3	91	6,83
Духовний та фізичний розвиток	10,8	9,8	91	17,9	16,0	89	12,4	11,1	89	0,41
Освіта	59,7	52,9	89	70,4	63,8	91	70,2	58,5	83	2,16
Соціальний захист та соціальне забезпечення	330,4	322,7	98	341,0	339,3	99	437,9	425,9	97	15,74
Міжбюджетні трансферти	164,8	160,2	97	213,2	202,7	95	174,5	136,8	78	5,05
Всього видатків	1355,6	1288,0	98	1544,2	1490,3	97	3264,9	2705,7	82	100,0

Примітка. Складено та розраховано на основі [24]

У 2022 році видатки загального фонду державного бюджету було виконано в розмірі 2411,1 млрд. грн., що більше ніж у 2021 році на 1151,2 млрд. грн., або у 1,9 раза. Рівень виконання видатків загального фонду державного бюджету склав 92,3 % (тобто -202,1 млрд. грн.). До основних причин невиконання планових видатків загального фонду державного бюджету у 2022 році слід віднести: «...фінансування соціальних видатків відповідно до зареєстрованих зобов'язань, економія за видатками на обслуговування державного боргу, а також затримки відповідних головних розпорядників із підготовкою та затвердженням документів, необхідних для проведення видатків (у тому числі видатків, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки та оборони країни)» [47].

Структуру видатків Державного бюджету України у 2022 році подано на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Структура видатків Державного бюджету України у 2022 році (%)

Примітка. Складено та розраховано на основі [24]

Касові видатки спеціального фонду державного бюджету становили 294,3 млрд. грн., що менше на 54,8 % від показника, визначеного Законом України «Про Державний бюджет України на 2022 рік», проте, вони перевищили аналогічний показник 2021 року на 27,3 %.

Найбільшим обсягом зростання характеризуються видатки за статтею бюджету «Оборона», вони склали 42,2 % загального обсягу видатків державного бюджету. Абсолютні значення видатків на оборону склали 1142,8 млрд. грн., що у порівнянні з 2021 роком більше на 1015,1 млрд. грн. Поряд із видатками державного бюджету на оборону зросли видатки за статтею «Громадський порядок, безпека та судова влада» на 16,4 %. В абсолютному значенні ці видатки склали 443,3 млрд. грн. , що більше на 268,9 млрд. грн. у порівнянні з 2021 роком. Наступною статтею видатків державного бюджету, за якою відбулося суттєве зростання обсягів фінансування, є «Соціальний захист та соціальне забезпечення», ріст склав 15,7 % або на 86,6 млрд. грн. (425,9 млрд. грн.). Зазначені напрями бюджетного фінансування є пріоритетними для забезпечення ведення військовий дій, здійснення виплат грошового забезпечення військовослужбовцям і іншим категоріям захисників, а також фінансової підтримки найбільш вразливих верств населення в країні.

Найбільшими статтями видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення стали:

- виплати державної соціальної допомоги сім'ям з дітьми у сумі 63,5 млрд. грн.;
- надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам у сумі 53,5 млрд. грн.;
- надання пільг і субсидій громадянам на оплату послуг ЖКГ у сумі 33,7 млрд. грн.;
- кошти Пенсійному фонду України на виплату пенсій, підвищень і доплат до пенсій на загальну суму 232,9 млрд. грн.;
- єПідтримку у розмірі 32,1 млрд. грн.

Міністерством фінансів України у 2022 році було забезпечено виплату пенсій, надбавок та допомог у повному обсязі.

Поряд із зазначеними видатками державного бюджету у 2022 році, зросли видатки на охорону здоров'я у зв'язку із впровадженням медичної реформи необхідністю забезпечувати фінансову підтримку галузі в умовах війни. У порівнянні з 2021 роком ці видатки зросли на 8,1 % і склали 184,3 млрд. грн.

Слід зазначити, що через зміну пріоритетів у напрямках бюджетного фінансування внаслідок повномасштабної війни відбулося скорочення видатків державного бюджету за такими напрямками:

- освіта; видатки державного бюджету на освіту у 2022 році профінансовано на 8,3 % менше, ніж у 2021 році (58,5 млрд. грн. проти 63,8 млрд. грн). Таке скорочення бюджетного фінансування стало наслідком загальної тенденції в економії бюджетних ресурсів в умовах війни, зокрема, що стосується перегляду підходів до формування оплати праці педагогічних працівників у закладах та установах освіти;
- духовний та фізичний розвиток; відбулося значне скорочення фінансування цієї статті видатків за рахунок коштів державного бюджету з 16 млрд. грн. у 2021 році до 11,1 млрд. грн. у 2022 році. У структурі видатків державного бюджету частка фінансування духовного і фізичного розвитку становила тільки 0,4 % (див. рис. 2.3);
- охорона навколишнього природного середовища; видатки державного бюджету в даній сфері становили 4,7 млрд. грн., що є вдвічі менше, ніж у 2021 році. У післявоєнний період, зважаючи на великі масштаби заподіяної шкоди внаслідок ведення воєнних дій ця сфера потребуватиме додаткової державної підтримки.

В результаті переформатування пріоритетних сфер бюджетного фінансування в умовах війни суттєвого скорочення обсягу бюджетних ресурсів зазнала економічна діяльність держави, розмір бюджетного фінансування цієї статті видатків у 2022 році становив 95,4 млрд. грн., що майже удвічі менше, ніж у 2021 році. На таку ситуацію суттєво вплинуло зниження видатків, які у

2021 році спрямовувалися на підтримку дорожнього господарства (з 132,1 до 40,5 млрд. грн.). Скоротилися майже в 1,5 раза обсяги фінансування галузей сільського, лісового господарства та мисливства, рибного господарства. Однак, варто відмітити значний позитивний аспект стимулювання економічного зростання – це активізація роботи за державною програмою «Доступні кредити 5-7-9 %». Так, у 2022 році Фонд підтримки підприємництва отримав 6,3 млрд. грн., для впровадження механізму підтримки шляхом надання грантів для створення чи/або розвитку бізнесу, а саме: на створення чи/або розвиток власного бізнесу, ягідництва, садівництва та виноградарства, переробних підприємств, тепличного господарства.

Незважаючи на доволі складну ситуацію щодо виконання державного бюджету, фінансова підтримка територіальних громад зайняла визначальне місце. У 2022 році міжбюджетних трансфертів місцевим бюджетам було перераховано в обсязі 137 млрд. грн. або 78,5 % від передбачених бюджетним розписом асигнувань, серед них: базова дотація у сумі 16,3 млрд. грн. та освітня субвенція у розмірі 96,6 млрд. грн. перераховані у повному обсязі.

У розпорядженні органів місцевого самоврядування в 2022 році залишилася реверсна дотація в сумі 9,3 млрд. грн., яку не було перераховано до державного бюджету за вимогами воєнного часу [6]. Скорочення суми міжбюджетних трансфертів на 66,2 млрд. грн. у порівнянні з 2021 роком стало результатом їх перегляду та спрямування фінансових ресурсів до резервного фонду з наступним його використанням на потреби ЗСУ та проведення оборонних заходів. Міжбюджетні трансферти в 2022 році отримували 1582 місцеві бюджети, зокрема: «...119 районних бюджетів, 1438 бюджетів територіальних громад, 24 обласні бюджети та бюджет м. Києва» [7]. В умовах війни (внаслідок бойових дій та тимчасової окупації) значна частина органів місцевого самоврядування не спроможна була повноцінно реалізовувати свої повноваження.

У таблиці 2.5 представлено динаміку, склад та структуру видатків державного бюджету за період 2020-2022 років.

Таблиця 2.5

Динаміка видаткової частини Державного бюджету України
(за економічною класифікацією видатків) у період 2020-2022 рр.

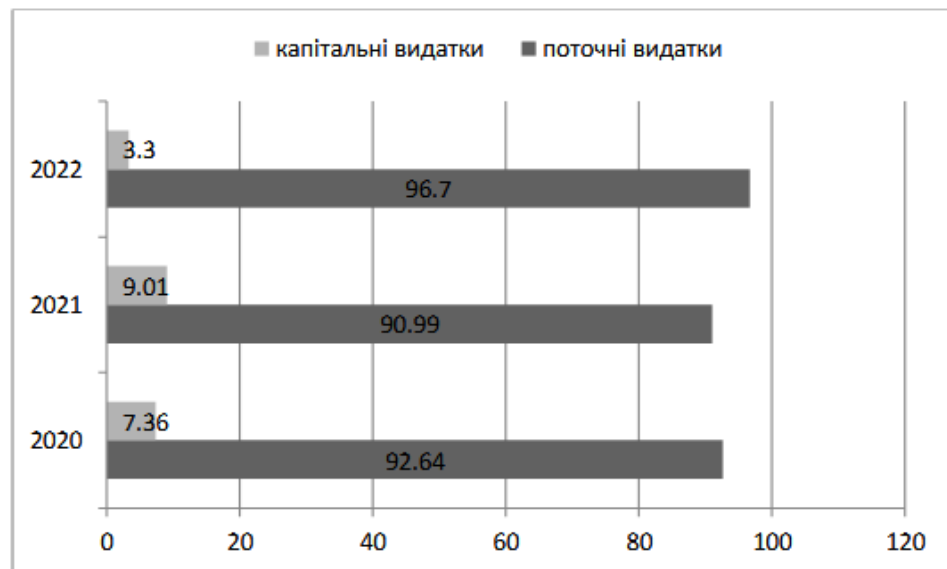
показники	2020 р.		2021 р.		2022 р.		2022 р. до 2020 р. млрд. грн.
	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	млрд. грн.	%	
Видатки, всього, в тому числі:	1288,0	100,0	1491,2	100,0	2705,4	100,0	1417,4
Поточні видатки, з них:	1193,2	92,64	1356,81	90,99	2617,0	96,7	1423,8
Оплата праці і нарахування на заробітну плату	240,5	18,67	262,78	17,62	994,4	36,7	753,9
Використання товарів і послуг	301,69	23,42	382,59	25,65	750,6	27,7	448,91
Обслуговування боргових зобов'язань	120,69	9,37	153,09	10,27	159,7	5,9	39,21
Поточні трансферти	201,28	15,63	195,85	13,13	188,5	6,9	-12,78
Соціальне забезпечення	322,47	25,03	343,49	23,03	509,4	18,8	186,93
Інші поточні видатки	6,52	0,51	18,99	1,27	14,2	0,5	7,68
Капітальні видатки, з них:	94,93	7,36	134,39	9,01	88,4	3,2	-6,53
Придбання основного капіталу	34,84	2,7	32,03	2,15	57,8	2,1	22,96
Капітальні трансферти	60,09	4,66	102,36	6,86	30,6	1,1	-29,46

Примітка. Складено автором за даними: [24].

У структурі поточних видатків державного бюджету за економічною класифікацією найбільшими за обсягами фінансування у 2022 році були видатки на оплату праці з нарахуваннями, які становили 36,7 %, або 994,4 млрд. грн., на що суттєво вплинули виплати заробітної плати військовослужбовцям. Дана стаття видатків у порівнянні з довоєнним періодом 2020-2021 років зросла на 753,9 млрд. грн., або у 3,8 раза. 27,7 % видатків державного бюджету у 2022 році зайняла стаття використання товарів і послуг, абсолютне значення якої становило 750,6 млрд. грн., що більше як у 2 рази або на 448,91 млрд. грн. у порівнянні з 2021 роком. Видатки на соціальне забезпечення у 2022 році склали 18,8 % або 509,5 млрд. грн., що більше на 186,93 млрд. грн. ніж у попередньому році. Видатки на обслуговування боргових зобов'язань становили 5,9 %, або 159,7 млрд. грн., а міжбюджетні трансферти займали 5,1 % або 136,8 млрд. грн.

Капітальні видатки займали лише 3,2 % або 88,4 млрд. грн. У їх складі 2,1 % становили видатки на придбання основного капіталу, їх абсолютне значення склало 57,8 млрд. грн. 1,1 % видатків державного бюджету у 2022 році припало на капітальні трансферти, що склало 30,6 млрд. грн. Слід відмітити, що динаміка бюджетного фінансування капітальних видатків за аналізований період 2020-2022 років вказує на їх скорочення на 6,53 млрд. грн. Зокрема, тенденція щодо придбання основного капіталу вказує на зростання абсолютних значень на 31,97 млрд. грн., а капітальних трансфертів, навпаки, на їх скорочення на 22,96 млрд. грн. Якщо у 2020 році капітальні трансферти у складі капітальних видатків державного бюджету були більше як у 3 рази більшими за обсяги придбання основного капіталу, то у 2022 році дана тенденція є зворотною.

Рис. 2.4. Динаміка частки поточних та капітальних видатків Державного бюджету України у 2020-2022 роках за економічною класифікацією (%)

Примітка. Складено за даними джерела [24]

Співвідношення поточних і капітальних видатків (за економічною класифікацією видатків) державного бюджету показує, що поточні видатки мають суттєву перевагу над капітальними видатками. У 2022 році капітальні видатки рекордно скоротилися до 3,3 %.

2.3. Бюджетний дефіцит та державний борг України: причини виникнення та джерела покриття

Значні обсяги фінансування видаткової частини державного бюджету в Україні в останні роки обумовили виникнення стійкого бюджетного дефіциту, який у 2022 році був найвищим за усі роки незалежності України. Бюджетний дефіцит є явищем характерним для багатьох країн світу. Постійному зростанню обсягів бюджетних видатків сприяє масштабність загальнодержавних функцій органів державної влади і управління. Наявність бюджетного дефіциту викликане наявністю боргів підприємств під гарантії уряду та за несплату яких держава зобов'язана розраховуватись коштами державного бюджету. Стійкий бюджетний дефіцит вказує на неефективність використання наявних і запозичених коштів, а також на розбалансованість системи публічних фінансів.

Чинниками бюджетного дефіциту також виступають інфляційні процеси, неефективність функціонування банківської системи та грошових розрахунків та інше. Відтак, «..доцільно згадати відомий ефект Олівера – Танзі, який мав місце в деяких країнах Латинської Америки під час високих темпів інфляції і який полягає у зростанні реального бюджетного дефіциту при збільшенні інфляції» [35].

Найбільш вагомим чинником впливу на постійно зростаючі обсяги бюджетного дефіциту є політичний аспект. Він стимулює до прийняття необґрунтованих рішень у сфері державних запозичень через прийняття популістських рішень щодо зростання обсягу соціальних виплат для населення країни, розширення спектру надання податкових пільг та субсидій громадянам країни.

Детальний аналіз проблемних аспектів існування такого явища як бюджетний дефіцит дозволив проф. Є. Коломіну розробити власну класифікацію основних причин виникнення бюджетного дефіциту (див. табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Причини виникнення бюджетного дефіциту

(за проф. Є. Коломіним) [55]

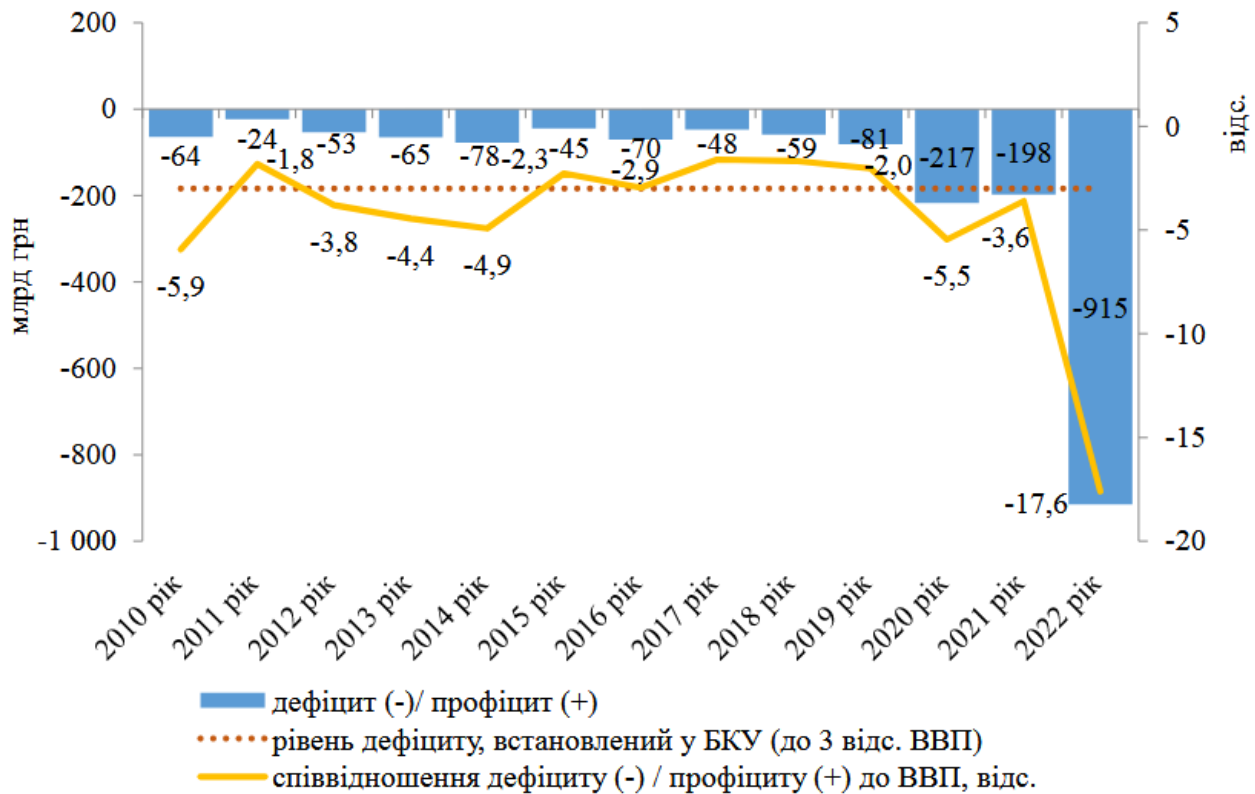
№ п/п	Причини	Характеристика причин
1.	Військова доктрина	Цей фактор зумовлений значними витратами на проведення воєнних кампаній та необґрунтованою мілітаризацією економіки в мирний час.
2.	Економічна криза.	Даний чинник породжений несприятливим економічним розвитком, а саме – спадом виробництва, інфляційними процесами, неефективним функціонуванням окремих галузей економіки тощо.
3.	Політична ідеологія.	Надмірні витрати коаліцій політичних партій за рахунок майбутніх урядів, намагання політиків сподобатися виборцям.
4.	Надзвичайні обставини.	Пов'язані з потребою здійснення великих видатків на ліквідацію наслідків стихійних явищ, катастроф та епідемій.

На думку експертів, «...неефективний механізм залучення позик, як джерела фінансування дефіциту основного фінансового плану України, та непродуктивне їх використання призвели до стрімкого зростання державного боргу, концентрації платежів щодо його обслуговування й погіршення показників, що характеризують стан боргової безпеки держави» [35].

Виклики, пов'язані зі збройною агресією росії проти України, потребують значного обсягу фінансування ЗСУ, надання соціальної підтримки населенню, що обумовило значний обсяг дефіциту державного бюджету.

Відтак, органи державної влади і управління були змушені призупинити у 2022 році «...законодавчо встановлені обмеження на рівень верхньої межі дефіциту державного бюджету у розмірі 3 % прогнозного номінального обсягу ВВП та сформувати державний бюджет із граничним обсягом дефіциту державного бюджету у сумі 1497,2 млрд. грн., або 31,7 % прогнозного обсягу ВВП» [10]. Протягом 2022 року річний плановий показник дефіциту Державного бюджету України періодично переглядався і склав 1536,6 млрд. грн. при врахуванні обсягів фінансування першочергових потреб в умовах війни.

Фактичні показники виконання державного бюджету у 2022 році вказують, що він був виконаний з дефіцитом у розмірі 914,9 млрд. грн., що становить 59,5 % річного планового показника зі змінами, та відповідає 17,6 % від очікуваного обсягу ВВП країни (див. рис. 2.5).

Рис. 2.5. Динаміка показників бюджетного дефіциту України за період 2010-2022 років

Примітка. Складено за даними джерела [24]

Дані, представлені на рис. 2.7, зображають рівень бюджетного дефіциту України за період останніх 12 років. За даний період у жодному з років не спостерігався профіцит державного бюджету, що вказує на стійкість бюджетного дефіциту як типового явища для вітчизняного бюджету і публічних фінансів загалом. Динаміка бюджетного дефіциту зображає різну тенденцію. Так, у період 2010-2019 років обсяг бюджетного дефіциту не перевищував критичну межу у 3 % обсягу ВВП країни і знаходився в межах 24 – 81 млрд. грн. З 2020 року бюджетний дефіцит становив 217 млрд. грн., або 5,5 % ВВП, у наступному 2021 році економічна ситуація в країні покращилася і

обсяг бюджетного дефіциту скоротився до 198 млрд. грн., або 3,6 % ВВП. За бюджетними результатами першого року війни обсяг бюджетного дефіциту зріс до рекордного розміру – 915 млрд. грн., або 17,6 % ВВП країни.

Основним джерелом фінансових ресурсів, необхідних для фінансового забезпечення державного бюджету у 2022 році, стали державні зовнішні і внутрішні запозичення. Загалом, у 2022 році обсяг державних запозичень склав 1309,1 млрд. грн. Міністерство фінансів України регулярно проводило аукціони на внутрішньому ринку з розміщення широкого ряду облігацій внутрішніх державних позик (ОВДП), номінованих як в іноземній, та і в національній валютах. У таблиці 2.7 представлено динаміку, склад та структуру державних запозичень та державного і гарантованого державою боргу.

Таблиця 2.7

**Динаміка запозичень до Державного бюджету та державного боргу
України за період 2021-2022 років**

показники	2021 рік	2022 рік	Сальдо 2022 року до 2021 року
1. Запозичення до державного бюджету (всього), млрд. грн., в тому числі:	618,2	1309,1	690,9
- внутрішні позики	410,1	696,9	286,8
- зовнішні позики	208,1	612,2	404,1
2. Погашення державного боргу (всього), млрд. грн., в тому числі:	441,1	448,6	7,5
- за внутрішніми зобов'язаннями	343,5	401,9	58,4
- за зовнішніми зобов'язаннями	97,6	46,6	-51,0
3. Видатки на обслуговування державного боргу та виплати за державними деривативами	155,7	157,9	2,2
4. Обсяг державного та гарантованого державою боргу, млрд. грн., в тому числі:	2672,02	4071,68	1399,66
- державний та гарантований державою зовнішній борг, млрд. грн.	1560,42	2610,95	1050,53
- частка в загальному обсязі державного та гарантованого державою боргу, %	58,4	64,12	5,72
- державний та гарантований державою внутрішній борг, млрд. грн.	1111,6	1460,74	349,14
- частка в загальному обсязі державного та гарантованого державою боргу, %	41,6	35,88	-5,72

Примітка. Складено за даними джерела [24]

Державні внутрішні запозичення до державного бюджету у 2022 році становили 696,9 млрд. грн., що більше на 286,8 млрд. грн., ніж у 2021 році, серед них:

- 266,9 млрд. грн. – отримані від ОВДП, розміщених на аукціонах, в тому числі 197,2 млрд. грн. – це військові облигації.

З початком повномасштабної війни росії проти України з березня 2022 року військові облигації стали вогомим інвестиційним інструментом з фінансової підтримки державного бюджету, який став доступним для громадян, іноземних інвесторів та бізнесу. З метою залучення населення України до процесу інвестування у військові облигації Міністерство фінансів України запровадило спеціальний інформаційний сайт <https://bonds.gov.ua/>. Окрім того, придбати ці облигації можна було через застосунок Дія. Більше 350 тисяч осіб стали інвесторами у військові облигації та вклали понад 10 млрд. грн., що стало суттєвою допомогою при забезпеченні безперервного фінансування ЗСУ, військових та соціальних потреб країни;

- 400,0 млрд. грн. Міністерство фінансів отримало від Національного банку України за реалізовані військові облигації відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 25 лютого 2022 року № 156 «Про випуск облигацій внутрішньої державної позики «Військові облигації»;

В частині збільшення статутного капіталу ПАТ «Українська фінансова житлова компанія» випущено облигації внутрішньої державної позики в розмірі 30 млрд. грн. відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2022 року № 1415 «Деякі питання випуску облигацій внутрішньої державної позики з подальшим придбанням акцій додаткової емісії приватного акціонерного товариства «Українська фінансова житлова компанія» у 2022 році».

В умовах війни, у зв'язку зі зростанням дефіциту державного бюджету основним джерелом його фінансування у 2022 році стали державні зовнішні запозичення від іноземних кредиторів, зокрема від міжнародних фінансових організацій (далі – МФО) і країн-партнерів.

Державні зовнішні запозичення до державного бюджету у 2022 році становили 612,2 млрд. грн., серед яких 48,0 млрд. грн. надійшло від міжнародних фінансових організацій і країн-партнерів до спеціального фонду бюджету для впровадження спільних проектів. Відмітимо, що у порівнянні з 2021 роком загальний обсяг зовнішніх позик зріс у 3 рази (612,2 млрд. грн. у 2022 році проти 208,1 млрд. грн. у 2021 році).

Міжнародний валютний фонд (МВФ) і Європейська Комісія (ЄК) стали одними з тих, хто першим відреагував на вторгнення росії. Починаючи з березня 2022 року МВФ надав кредити шляхом застосування інструменту швидкого фінансування (RFI) на загальним обсягом 88,2 млрд. грн. (2,0 млрд. дол. США), Європейська Комісія на протязі 2022 року надала макрофінансову допомогу у розмірі 256,4 млрд. грн. (7,1 млрд. євро). Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) у співфінансуванні з Міжнародною асоціацією розвитку (МАС) надали кредити у розмірі 82,7 млрд. грн. (2,5 млрд. дол. США), Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), Німецька кредитна установа для відбудови і Японський банк з міжнародного співробітництва надали допомоги у сумі 47,5 млрд. грн. (1,6 млрд. дол. США).

Урядом Канади було надано кредитів загальним обсягом 60,5 млрд. грн. (1,9 млрд. дол. США), уряд Італії надав 7,6 млрд. грн. (0,2 млрд. дол. США), уряд Нідерландів – 7,8 млрд. грн. (0,2 млрд. дол. США), уряд Франції – 13,6 млрд. грн. (0,4 млрд. дол. США).

Пріоритетним напрямом діяльності Уряду України у 2022 році було залучення до державного бюджету грантових коштів, які не призводять до зростання боргового навантаження на бюджет держави, вжиття дієвих заходів щодо унормування питань залучення цих грантів на бюджетну підтримку країни та активізацію роботи з МФО в даному напрямі.

В 2022 році суттєво зросла співпраця України зі Світовим банком, який з перших днів повномасштабного вторгнення росії в Україну надавав фінансову підтримку спрямовану на забезпечення виконання державою своїх функцій. А

саме, були створені нові платформи: Український фонд допомоги, відновлення і реконструкції (URTF) та Цільовий фонд багатьох донорів (MDTF).

Додатковим джерелом фінансування дефіциту державного бюджету стали надходження від приватизації державного майна. Зокрема, за 2022 рік до державного бюджету від даного джерела доходів фактично надійшло 1,7 млрд. грн. при плановому річному значенні 8,0 млрд. грн.

Незважаючи на доволі складний економічний стан Україна виконувала взяті у попередні роки боргові зобов'язання вчасно і у повному обсязі відповідно до укладених угод як відповідальний емітент. Зокрема, «...20 липня 2022 року група кредиторів України з країн G7 та членів Паризького клубу кредиторів, визнавши взірцевий досвід України щодо обслуговування боргу, оголосила про свій намір відстрочити виплату основної суми боргу та відсотків до кінця 2023 року з можливістю продовження відстрочки до кінця 2024 року» [26].

Злагоджена та ефективна робота Міністерства фінансів України у сфері управління державним боргом дозволила погодити з інвесторами пропозицію щодо відкладення платежів за період 2022–2023 роки за усіма суверенними та гарантованими державою єврооблігаціями загальним розміром 21,1 млрд. дол. США без додаткової виплати за зміну умов випуску цінних паперів – єврооблігацій. Такий підхід дозволив заощадити близько 6 млрд. дол. США.

Пропозицію стосовно відтермінування виплат за державними деривативами підтримали власники 91 % непогашеної умовної суми державних деривативів. Позитивний досвід у голосуванні за зміни став свідченням підтримки інвесторами України, а також бажанням знизити можливий негативний вплив в результаті використання даних інструментів на економіку України при післявоєнній відбудові.

Оголошене скорочення боргового навантаження державного та приватного секторів дозволило країні направити дефіцитні валютні ресурси на першочергові потреби, зокрема фінансування соціальної та гуманітарної сфер.

В цілому у 2022 році на погашення основної суми державного боргу було направлено 448,6 млрд. грн. а на обслуговування боргу – 156,5 млрд. грн. Станом на 01.01.2023 року державний борг України склав 3715,1 млрд. грн., показник відношення державного боргу до ВВП становив 75,4 %.

Ефективність проведення операцій з управління державним боргом у 2022 році в Україні було оцінено «...премію Global Capital Bond Awards 2022 та зайняла друге місце в категорії «Найбільш вражаючий емітент з регіону Центрально-Східної Європи», а також Україна отримала нагороду IFR Awards 2022 в номінації Financing Package and EMEA Restructuring від «International Financing Review» групи Refinitiv. Міністерство фінансів України стало переможцем Risk Awards 2023 у номінації «Ризик-менеджер року з суверенних активів» від міжнародного авторитетного видання Risk.net» [10].

Динаміка державного та гарантованого державою державного боргу в Україні вказує на його зростання у 2022 році у порівнянні з 2021 роком на 1399,66 млрд. грн. (з 2672,02 млрд. грн. до 4071,68 млрд. грн.). У структурі цього боргу більше 64 % займає зовнішній державний та гарантований державою борг. Його абсолютні показники зросли з 1560,42 млрд. грн. до 2610,95 млрд. грн., або на 1050,53 млрд. грн. Зростання внутрішнього державного та гарантованого державою боргу становило 349,14 млрд. грн. (з 1111,6 млрд. грн. у 2021 році до 1460,74 млрд. грн. у 2022 році). При зростанні абсолютних значень внутрішнього боргу його питома вага скоротилася з 41,6 % у 2021 році до 35,88 % у 2022 році, або на 5,72 відсоткових пункти.

Таким чином, оптимізація боргової політики України вказує на позитивну тенденцію щодо обслуговування державного боргу, однак вона потребує розробки і реалізації комплексної стратегії узгодження завдань з удосконалення нормативно-правової бази та інституційних засад боргової політики держави.

Висновок до розділу 2

Аналіз вітчизняної практики формування та виконання державного бюджету за доходами і видатками дозволив зробити наступні висновки.

Динаміка фактичних показників виконання державного бюджету за доходами у період 2020-2022 років вказує на тенденцію до їх зростання з 1076,03 млрд. грн. до 1787,4 млрд. грн., ріст склав 711,37 млрд. грн. За усіма роками рівень виконання плану становив більше 100 %. Проте, детальне вивчення джерел формування доходів державного бюджету за даний період, відображає суттєвий дисбаланс і скорочення власних фінансових ресурсів держави. Так, з початком повномасштабної війни росії проти України у 2022 році обсяг податкових надходжень державного бюджету скоротився на 157,29 млрд. грн. Зменшилась також частка податкових надходжень у структурі доходів державного бюджету з 85,36 % у 2021 році до 53,1 % у 2022 році, або на 22,26 %. Відсоток виконання планових показників податків і зборів до державного бюджету було виконано лише на 81,2 %. До зменшення обсягів податкових надходжень спонукали військові дії на території України, результатом чого стали: призупинення роботи ряду підприємств і організацій, відтак скорочення робочих місць, несплата податкових платежів до бюджету, внутрішня та зовнішня міграція населення країни, запровадження податкових пільг та інші.

Значне скорочення власних фінансових ресурсів держави (податкових і неподаткових надходжень) у 2022 році спонукало до зростання позичених коштів (офіційних трансфертів) з 1,2 % у 2021 році до 26,9 % у 2022 році. Саме ця група доходів сприяла значному дисбалансу структури дохідної частини державного бюджету, що обумовлено об'єктивними чинниками – веденням військових дій і постійної потреби у додатковому фінансуванні ЗСУ.

У структурі видаткової частини державного бюджету також відбулися значні зміни, зокрема пріоритетними напрямками бюджетного фінансування стали видатки на: оборону країни, громадський порядок, безпеку, грошове

утримання військовослужбовців, підтримку соціально вразливих верств населення та внутрішньо переміщених осіб. Усі інші напрями бюджетного фінансування частково було скорочено і їх фінансування здійснювалося за рахунок грантів від міжнародних фінансових інституцій.

Виклики, пов'язані зі збройною агресією росії проти України, потребують значного обсягу фінансування, що обумовило значний обсяг дефіциту державного бюджету. Державний бюджету 2022 року був виконаний з дефіцитом у розмірі 914,9 млрд. грн., що становить 17,6 % ВВП країни. Основним джерелом фінансових ресурсів, необхідних для фінансового забезпечення державного бюджету у 2022 році, стали державні зовнішні і внутрішні запозичення. Загалом, у 2022 році обсяг державних запозичень склав 1309,1 млрд. грн. Дієвим інструментом внутрішніх державних запозичень у 2022 році стави військові облігації від яких вдалося отримати 197,2 млрд. грн.

Зовнішні державні запозичення у 2022 році склали 612,2 млрд. грн. Серед міжнародних організацій, які відгукнулися на допомогу Україні стали: МВФ, ЄК, МБРР, МАС, ЄІБ т інші, а до країн, які надали кредити Україні є: Канада, США, Італія, Німеччина, Франція, Нідерланди та інші.

Пріоритетним напрямом діяльності Укряду України у 2022 році було залучення до державного бюджету грантових коштів, які не призводять до зростання боргового навантаження на бюджет держави, вжиття дієвих заходів щодо унормування питань залучення цих грантів на бюджетну підтримку країни та активізацію роботи з МФО в даному напрямі.

В 2022 році суттєво зросла співпраця України зі Світовим банком, який з перших днів повномасштабного вторгнення росії в Україну надавав фінансову підтримку спрямовану на забезпечення виконання державою своїх функцій. А саме, були створені нові платформи: Український фонд допомоги, відновлення і реконструкції (URTF) та Цільовий фонд багатьох донорів (MDTF).

РОЗДІЛ 3.

АКТУАЛЬНІ ВИКЛИКИ ТА ЗАГРОЗИ ФІНАНСОВІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ У ЦЬОМУ ПРОЦЕСІ

3.1. Фінансові ризики України та завдання державного бюджету

Під ризиками у сфері публічних фінансів розуміють можливість відхилення обсягів отриманих державних доходів, видатків та запозичень від їх очікуваних розмірів на протязі окремих бюджетних періодів (на один, три і більше років). Відповідно до Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки» від 27 травня 2015 р. № 662-р, існує ряд фінансових ризиків функціонування підприємств державної форми власності, які обумовлені:

- 1) зміною макроекономічного середовища, а відтак і діяльності суб'єктів господарювання;
- 2) низьким рівнем фінансової дисципліни державних підприємств, що обумовлює необхідність відшкодування збитків за рахунок коштів державного бюджету;
- 3) наявністю заборгованості у державних підприємств, забезпеченої державними гарантіями;
- 4) іншими зобов'язаннями державних підприємств, зокрема із заборгованістю з оплати праці.

В документі, який опублікований Світовим банком, «...фінансовий ризик визначається як джерело фінансового стресу, з яким уряд може стикнутися в майбутньому» [38]. Водночас, фінансові ризики тісно пов'язані з непередбаченими зобов'язаннями, які виникають, як правило, внаслідок політичних рішень, з метою уникнення складних адаптацій і непопулярних структурних реформ в економіці країни.

На рисунку 3.1 представлено види ризиків у сфері публічних фінансів, що є актуальними в умовах війни.

Рис. 3.1. Види ризиків у сфері публічних фінансів [1]

Повномасштабна війна росії справляє негативний вплив на економічну та фінансову безпеку України. Поряд з тим, в Україні вдалося зберегти макроекономічну стійкість та сприяти покращенню попередніх прогнозів щодо економічної динаміки. За результатом 2022 року, падіння ВВП, за уточненими даними Державної статистичної служби України, становило 29,1 %. У більш-менш контрольованих межах є інфляційні процеси, забезпечено відносну стабільність курсу гривні; у запланових межах (відповідно до умов війни) відбувається наповнення Державного бюджету України. Такий стан справ забезпечують Уряд та парламенту України, НБУ, системна допомога міжнародних партнерів України, високий рівень адаптивності до умов війни бізнесу та громадян країни. Такий сукупний поступ дозволив втримати економічний фронт та спрямувати шлях України до перемоги. Перші ознаки економічної стабілізації в Україні та адаптація суб'єктів економічних відносин

до роботи в умовах війни дозволяють з обережним оптимізмом прогнозувати поступальне покращення стану економічної безпеки у 2023 році в Україні.

Як зазначено у Звіті Рахункової палати Верховної ради України, «...у 2023 р. очікується в цілому помірковано стабільний сценарій забезпечення економічної безпеки України» [10].

В оцінці експертів щодо економічного стану країни відзначено ефекти накопичення впливу затяжної російської агресії, які мають низку загроз середньо- та довгострокового характеру. На перший план прогнозовано виходять загрози фінансової спроможності держави, конкурентоспроможність вітчизняних виробників та забезпечення соціальних параметрів для населення. Зокрема, у 2023 році посилилась загрози щодо:

- скорочення чисельності трудового потенціалу внаслідок зовнішньої міграції населення до інших країн;
- великої частки внутрішньо переміщених осіб;
- суттєвого скорочення інвестицій;
- зростання питомої ваги сировинної та низько технологічної продукції у структурі промисловості країни;
- зниження конкурентоздатності вітчизняних виробників на зовнішньому та внутрішньому ринках;
- зростання частки імпорту товарів при внутрішньому споживанні;
- суттєвого погіршення стану навколишнього природного середовища.

Усе вище зазначене зумовлює необхідність застосування моделей у прогнозуванні розвитку економіки України у середньостроковій перспективі. Це сприятиме ефективному напрацюванню урядових рішень з метою забезпечення економічної безпеки країни, спрямованих на відновлення і модернізацію економіки держави в умовах війни та післявоєнного відновлення.

Вже у 2023 році – 2-му році війни в Україні вдалося швидко та ефективно акумулювати фінансові ресурси, здійснювати контроль у банківському секторі, а також отримати можливість широкої міжнародної фінансової підтримки зі сторони МФО та країн-партнерів. Ці поступи сприяли забезпеченню виконання

передбачених державним бюджетом фінансових зобов'язань, зберегти ділову репутацію на міжнародних фінансових ринках, що стало фінансовим підґрунтям для подальшого функціонування та створення передумов щодо відбудови країни. У 2023 році рівень загроз фінансовій безпеці у порівнянні з 2022 роком знизився і оцінюється експертами як значний та помірний, за винятком ризику зростання дефіциту державного бюджету, який знаходиться у червоній зоні.

У 2023 році значними і такими, що викликають найбільшу стурбованість, є наступні фінансові загрози:

- суттєві втрати податкових та митних надходжень до державного і місцевих бюджетів країни;
- зростання державного боргу та видатків бюджету на його обслуговування;
- недофінансування за окремими статтями видатків бюджету;
- погіршення фінансової стійкості системи пенсійного забезпечення внаслідок обмеженості фінансових ресурсів держави.

Виробничо-промисловий сектор економіки України суттєво постраждав внаслідок високоінтенсивних бойових дій з країною-агресором, що призвело до знищення чи/або призупинення базових, значною мірою експортно-орієнтованих підприємств, як правило, у хімічному, металургійному та машинобудівному секторах, які знаходились на території ведення бойових дій і у прифронтовій зоні. Воєнні дії обумовили руйнування виробничих комплексів, порушили логістику на внутрішньому ринку, пошкодили експортні маршрути, відбулося суттєве зростання собівартості продукції, скоротилася частка трудових ресурсів внаслідок вимушеної міграції населення, а також залучення частини працездатних осіб до Сил оборони, ускладнено енергопостачання.

Важливим чинником підтримки економічного стану країни у воєнний період стало збереження купівельної здатності населення шляхом фінансового забезпечення оплати праці працівників бюджетної сфери, виплати пенсій та

соціальних допомог, надання соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам, а також помірній інфляції. Поряд із тим, в умовах значного скорочення ємності внутрішнього ринку для продукції споживчого та виробничого призначення посилилося значення експортного фактора. При цьому ЄС став головним торговельним партнером для України. Міжнародна підтримка держави стала одним із визначальних інструментів зменшення рівня ризиків експортних операцій, міжнародні партнери відіграли важливу роль в розвитку транспортно-логістичної спроможності України. Однак, без повного розблокування морських транспортних шляхів подолання транспортних перешкод для експортерів не є можливим.

Після шоків наслідків початку війни у другій половині 2022 року стан виробничого сектору України став покращуватися. Повне звільнення частини окупованих територій, зменшення площі територій з активними бойовими діями, зменшення можливості агресора завдавати масовані ракетні удари по території України, а також диверсифікація шляхів імпорто-експортної логістики створили можливості для відновлення значної кількості виробничих потужностей. Разом з тим, поглиблюються загрози зростання низько технологічної та сировинної спрямованості експорту продукції, а також зростання від'ємного сальдо торговельного балансу країни.

Масштабне відновлення України, яке вже розпочато до завершення активних бойових дій, повинно стати потужним зрушенням в активізації вітчизняного промислового виробництва. Одночасно операційна адаптивність вітчизняного бізнесу повинна бути підкріплена належним рівнем інвестиційно-інноваційних ресурсів. Об'ємні відновлювальні процеси в економіці країни неминуче впливатимуть на зростання зовнішньо-економічних операцій з імпорту товарів і продукції.

Повномасштабна війна вплинула на погіршення становища в інвестиційній сфері. Насамперед, суттєво скоротилася інвестиційна спроможність держави, яка сьогодні повністю залежить від розміру зовнішньої фінансової допомоги для України. Корпоративний сектор також зазнав

скорочення інвестиційної діяльності. При цьому незначний обсяг наявних інвестиційні ресурси значною мірою спрямований на оперативне реагування, а саме – ліквідацію наслідків воєнної агресії (ремонт та відновлення пошкоджених виробничих потужностей) з метою забезпечення їх подальшого функціонування.

Експертами відмічено кількарразове скорочення обсягів приватного і державного фінансування наукових досліджень, а також інноваційної діяльності. Доволі високий рівень ризиків економічної безпеки України в результаті війни справляє негативний вплив на можливість і бажання інвесторів, формує довгострокові загрози для подальшого відновлення України.

Широкомасштабне вторгнення стало також суттєвим викликом для розвитку і збереження людського капіталу. Серед найбільших викликів і загроз є суттєве погіршення соціально-економічного стану найбільш вразливих верств населення на тлі втрати місця роботи та поглиблення диспропорцій на вітчизняному ринку праці. Значно посилились негативні демографічні тенденції щодо загального скорочення наявного населення, особливо осіб працездатного віку, при одночасному зростанні частки населення пенсійного віку, з'явилися нова категорія громадян – внутрішньо переміщені особи, які втратили житло, зайнятість, частково фізичну працездатність, що викликало міграційні потоки в середині країни. Суттєво зросла чисельність осіб, які мають обмежену працездатність та особливі потреби. Водночас, бойові дії стали фактором погіршення соціально-побутових умов даних категорій громадян, їх недоступність до закладів охорони здоров'я та установ, котрі надають соціальні послуги. Усе вище зазначене перешкоджає формуванню відповідної якості людського капіталу в середньо- та довгостроковій перспективі та провокуватиме негативні тенденції під час повоєнного відновлення країни.

Сукупна довгострокова дія здорожчання вартості життя населення країни, спричинена війною, на тлі зниження рівня купівельної спроможності здатна провокувати зниження якості життя не лише вразливих категорій громадян, а й основної частини населення України. Недостатній обсяг фінансових, трудових

ресурсів на тлі значних руйнувань об'єктів цивільної та соціальної інфраструктури різко актуалізує питання модернізації системи соціального захисту населення з метою посилення її цільового спрямування.

Таким чином, поряд із оперативними завданнями, спрямованими на забезпечення збереження і розвитку людського капіталу, виникає необхідність формування засад нової соціальної політики, яка б враховувала новітні глобальні тенденції, сприяла забезпеченню соціальної та економічної інклюзії для усіх категорій громадян України.

На сьогодні визначено межі та масштаби потенційних загроз економічній безпеці країни, які можуть мати високий рівень негативного впливу на економічне і соціальне становлення нашої держави, але у даному часовому періоді мають помірну імовірність свого прояву, дозволяє виокремити потенційні тригери щодо посилення ризиків, запобігання яким має визначати основні пріоритети державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки країни. Серед даних тригерів слід виділити:

- збільшення частки громадян України працездатного віку, які виїхали за кордон і не планують повертатися в Україну, а також ймовірний додатковий сплеск зовнішньої міграції населення у разі погіршення безпекової ситуації, що негативно вплине на трудовий потенціал країни;
- погіршення довіри громадян – платників податків до діяльності органів державної влади та управління, насамперед, у податковій сфері, що може загрожувати погіршенню податкової дисципліни і зростанню тіньового сектору економіки країни;
- скорочення спроможності бюджетної системи щодо забезпечення виконання державного і місцевих бюджетів за видатками через проблеми у сфері наповнення дохідної частини бюджетів різних рівнів та фінансування дефіциту бюджету, що суттєво вплине на забезпечення фінансування системи соціального захисту населення, а також освіти, охорони здоров'я, культури та інше;

- зниження рівня конкурентоспроможності вітчизняних виробників в результаті відсутності достатнього обсягу власних фінансових ресурсів, інвестицій, зупинення інновацій та зростання додаткових витрат, що може загальмувати повоєнне відновлення країни, сприятиме руйнації його інклюзивності та мультиплікативного ефекту для забезпечення економічного зростання;

- надмірний наплив імпортованих товарів виробничого та споживчого призначення через відсутність внутрішньої пропозиції, що може обумовити виникнення стану імпортозалежності української економіки, зумовлюючи тиск на торговельний баланс в країні;

- зростання негативного впливу результатів воєнних дій на довколишнє середовище, що погіршуватиме умови як для життя населення, так і для ефективної економічної діяльності, насамперед, в агропромисловому комплексі;

- погіршення спроможності вітчизняної економіки до забезпечення продовольчої безпеки країни внаслідок негативних процесів в аграрній сфері через руйнування об'єктів продовольчої інфраструктури (зберігання, постачання агросировини, первинна переробка), що може мати негативні соціальні наслідки.

Таким чином, основними завданнями державного бюджету в Україні є ефективне управління публічними фінансами в частині бюджетного забезпечення фінансування пріоритетних напрямів відбудови нашої країни, забезпечення соціального захисту громадян та сприяння інвестиційно-інноваційному розвитку економіки.

3.2. Відновлення України у повоєнний період та особливості формування і виконання державного бюджету у період війни

На сьогодні економіка України перебуває в кризовому стані, який пов'язаний, передусім, з війною на території України. Загроза незалежності і територіальній цілості України викликала необхідність перегляду складу доходів та оптимізації видатків Державного бюджету України із пріоритетністю витрат на оборону та фінансове забезпечення ЗСУ. На нашу думку, в умовах воєнного стану потрібно забезпечити реалізацію механізмів бюджетного процесу через застосування додаткового «стресового» сценарію, який повинен відображати базові, найбільш ймовірні зміни показників стану публічних фінансів і оптимізації обсягів видатків державного бюджету зокрема. Для реалізації цих заходів доцільно:

- визначити очікуваний обсяг доходів державного бюджету з урахуванням прямих і непрямих результатів несприятливих шоків внаслідок війни: скорочення податкових надходжень, зростання дефіциту державного бюджету та формування державного боргу;

- оцінити можливі обсяги додаткових витрат на виконання умовних і неявних зобов'язань держави у несприятливих умовах (зокрема, соціальні програми з підтримки осіб, які постраждали в результаті російської агресії, бюджетне фінансування повоєнного відновлення економіки України, тощо);

- визначити можливості адаптації публічних фінансів до несприятливих зовнішніх впливів при урахуванні зменшення надходжень від ЗЕД, ймовірного значного зростання державних витрат та обсягів внутрішніх і зовнішніх запозичень. Зокрема, доцільно: оцінити потрібний обсяг фінансування з врахуванням можливих втрат доходів державного бюджету і додаткових витрат, визначити джерела фінансового забезпечення з урахуванням погіршення доступу до фінансових ринків. У випадку, якщо доступні джерела є недостатніми для повного фінансування пріоритетних потреб у відповідному обсязі, потрібно підготувати варіанти оптимізації витрат.

Важливими заходами в частині скорочення негативних проявів на стан публічних фінансів і показники державного бюджету країни є прийняття та дотримання бюджетних правил, а саме: кількісних обмежень на основні бюджетні параметри, що допоможе збільшити адаптаційні можливості економіки країни та державного бюджету.

У період війни особливого значення набуває оперативне управління в частині реагування і прийняття на рівні всіх інститутів державної влади швидких і рішучих рішень стосовно змін до Закону про Державний бюджет України на 2024 рік. Саме такий підхід дозволить забезпечити функціонування фінансової системи країни, реалізацію функцій щодо забезпечення фінансових ресурсами, насамперед, Збройних сил України, правоохоронних органів, бюджетних організацій та соціальної сфери. В умовах стійких дисбалансів між доходами та видатками державного бюджету Уряд вимушений переглядати видатки бюджету з позиції їх оптимізації. Така державна політика є виправданою і відповідає національним інтересам України в умовах війни. Якщо в 2022 році вона мала, здебільшого, хаотичний характер, то на сьогодні помітні позитивні ознаки стабілізації.

В умовах повномасштабного вторгнення росії на територію України досить важливо, щоб всі вертикалі влади оперативно реагували на необхідність скорочення видатків державного бюджету з позицій врахування обставин скорочення доходів та перегляду і оптимізації структури видатків. Зазначене дозволило сконцентрувати фінансові ресурси на тих завданнях, які забезпечили подолання значних дисбалансів у фінансуванні ЗСУ. І якщо в перші місяці війни джерелами покриття дефіциту стали кредити Національного банку України та емісія військових облігацій, то у подальшому – це була фінансова підтримка європейських країн та США, яка загалом становила 120 млрд. дол. США. До сьогодні Державний бюджет України щомісяця потребує близько 5 млрд. дол. США для покриття забезпечення доходів бюджету, відтак виникає необхідність додаткового фінансування. Державний бюджет 2023 року віддзеркалює макроекономічні дисбаланси, які склалися в Україні в результаті

військової агресії росії. Основними макроекономічними параметрами, які визначають показники Державного бюджету України на 2023 рік, є «...зростання ВВП на 3,2%, що дозволить забезпечити обсяги номінального ВВП на рівні 6279,3 млрд. грн. Інфляція передбачається на рівні 28%, курс національної валюти – 45,8 грн. за долар США, середня зарплата – 18500 грн., мінімальна зарплата – 6700 грн. Доходи бюджету передбачено в сумі 1329,3 млрд. грн., видатки – 2580,7 млрд. грн. Прогнозований дефіцит становитиме 20,6% ВВП» [17]. Звичайно, покриття такого значного обсягу дефіциту державного бюджету неможливе без фінансової допомоги інших країн. Так, «...США планує скерувати загальну фінансову допомогу Україні в 2023 році у розмірі 44,5 млрд. дол., а ЄС – 18 млрд. євро. Окремі гранти і фінансову допомогу очікуємо від інших країн та міжнародних фінансових інституцій» [17]. Важливо, що Державний бюджет України на 2023 рік базується на реальних показниках економічного стану країни та визначає базові пріоритети, у фінансуванні.

Окреме місце у складі бюджетної політики держави займає бюджетна стратегія. Незважаючи на критичну ситуацію в Україні, реалізація бюджетної стратегії в щорічних законах про Державний бюджет передбачає пріоритетні цілі щодо євроінтеграції України та її відновлення після закінчення війни. У жовтні 2022 року Голова Єврокомісії Урсула фон дер Ляєн наголосила про необхідність реалізації плану відновлення України під час і після війни, так званий «План Маршалла ХХІ століття».

Високий рівень корупції, часто нецільове використання бюджетних коштів, відсутність моніторингу та реалізації громадського контролю є характерними для бюджетного процесу в Україні. Політична корупція стала основним елементом бюджетного процесу. Про такі явища неодноразово наголошують наші іноземні партнери. Такі порушення негативно впливають на імідж України та готовність надавати їй фінансову допомогу, вони стають перешкодою для вступу України до Європейського Союзу. Зазначене визначає необхідність посилення державного фінансового контролю за цільовим і

ефективним використанням бюджетних коштів, запровадження інструментів прозорості проведення процедур бюджетного процесу, а також систематичний моніторинг зі сторони громадських інституцій. Бюджетне фінансування оборони і безпеку держави потрібно збільшувати в частині розвитку оборонної промисловості та фінансуванні державних оборонних підприємств за такими двома напрямками:

1) бюджетне фінансування вітчизняних інноваційних розробок військового характеру;

2) бюджетне фінансування будівництва і реконструкції ремонтних підприємств для тих різних видів озброєнь, які сьогодні використовують у веденні війни.

Оптимізація видатків державного бюджету повинна визначатися пріоритетними напрямками загальнодержавного значення. В умовах війни, насамперед, необхідно забезпечити потреби ЗСУ й оборонної промисловості, соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок окупації та військової агресії, на відбудову об'єктів критичної інфраструктури, а також фінансування захищених статей державного бюджету.

З метою зменшення ризиків публічних фінансів потрібні послідовні кроки щодо забезпечення державного бюджету відповідними джерелами доходів, реформування його видаткової частини, удосконалення процедур бюджетного процесу з метою формування сприятливих умов для покращення якості та ефективності прийняття бюджетних рішень. Управління ризиками державного бюджету відбувається в контексті підвищення рівня фінансової безпеки країни. Основними рекомендаціями з цього приводу є такі:

1. *Розширити державні програми з підтримки бізнесу, що слугують основними інструментами кредитування країни в умовах війни.* Зважаючи на вже успішно реалізовані програми в цьому напрямі, доцільно було б наростити їх обсяги та охопити значно ширше коло позичальників. Поряд з тим, планований обсяг витрат на дані програми в 2023 році повинен бути

переглянутий з урахуванням перспектив нарощення кредитного портфеля та зростання ринкових процентних ставок.

2. *Оптимізація видатків державного бюджету.* З метою стабілізації стану національної економіки України у довгостроковій перспективі потрібно забезпечити зростання рівня та ефективності використання бюджетних ресурсів за рахунок нарощення частки тих видатків, які спрямовуються на розвиток та модернізацію економічних процесів, за рахунок зменшення витрат на утримання бюрократичного апарату управління, пом'якшення податкового тиску на діяльність суб'єктів господарювання шляхом вдосконалення системи оподаткування, що сприятиме зростанню обсягу власних фінансових ресурсів підприємств, які у подальшому можуть спрямовуватися на інвестиційні цілі.

Основною загрозою економічній безпеці державного фінансового сектору в Україні на сьогоднішніх умовах є поглиблення економічної стагнації, яка підсилюється погіршенням фінансового стану суб'єктів підприємницької діяльності, посилює ризики недоотримання податкових надходжень до державного бюджету, обумовлює зростання дефіциту бюджету держави та формування державного боргу. Саме тому основними напрямками відбудови, які потребують значного обсягу бюджетних коштів, є такі:

- модернізація та реконструкція і енергетичної інфраструктури країни;
- соціальна реабілітація та відновлення закладів соціальної сфери, які постраждали від військових дій;
- ремонт та реконструкція об'єктів житлового фонду;
- відбудова сільськогосподарських об'єктів;
- суттєве розширення виробничих потужностей підприємств військово-промислового комплексу;
- ремонт та реконструкція мережі закладів освіти та охорони здоров'я, оптимізованих під новітні потреби цих галузей, продовження реалізації реформ у даних сферах;
- відновлення та «...модернізація промислових об'єктів, створення робочих місць та підтримка малого й середнього підприємництва» [28].

3. *Наближення умов розміщення ОВДП до ринкової вартості гривневих ресурсів.* Міністерство фінансів повинно збільшити обсяги ринкових запозичень з метою покриття бюджетного дефіциту та мінімізувати пряме фінансування від Національного банку України. Банки виступають головними кредиторами держави, маючи достатні резерви ліквідності для інвестицій в ОВДП. Проте, низька дохідність поточних військових облігацій їх дещо стримує. Зростання ставок ОВДП сприятиме підвищенню попиту на облігації. Водночас, такий підхід дозволить зменшити обсяги фінансування емісії в бюджеті Національного банку України, знизивши цінові і фінансові ризики стабільності в країні.

4. *Застосування фіскальних правил.* Досить часто для мінімізації негативного впливу ризиків бюджетного дефіциту використовують фіскальні правила. Як демонструє міжнародний досвід, фіскальні правила і норми впроваджуються з різних причин, зокрема: «...забезпечення макроекономічної стабільності (Японія); підвищення довіри до фіскальної політики уряду (Канада); забезпечення довгострокової стабільності фіскальної політики (Нова Зеландія)» [41].

Експерти МВФ дають рекомендації з розробки фіскальних правил з метою ефективного функціонування бюджетних систем різних країн світу у сучасних умовах, що вважаються найбільш вагомими інноваціями останніх двох десятиліть. Ці норми обмежують основні показники державного бюджету: сукупні доходи та видатки бюджету, рівень бюджетного дефіциту та державного боргу. І хоча проведені емпіричні дослідження не дають єдиної однозначної відповіді на питання, чи дійсно запровадження фіскальних норм забезпечує скорочення ризиків при функціонуванні системи державних фінансів, зазначені норми повинні бути доповненням до процедур з прийняття бюджетних рішень та бюджетного процесу загалом і змусити владу жити за наявними фінансовими ресурсами.

5. *Врегулювання питань щодо втраченого житла та потенційно проблемної іпотеки.* Діюче в Україні законодавство дозволяє позичальникам

призупинити процедури з обслуговування кредиту до отримання грошової компенсації за пошкоджене чи втрачене майно. Механізм подальшого вирішення кредитних відносин буде залежати від ступеня шкоди, завданої позичальнику і його майну. Разом з тим, реалізується принцип розподілу наявних збитків: кредитна установа і держава ділять збитки, які виникають внаслідок погашення кредитної заборгованості. Для ефективної роботи цього механізму необхідно визначити дієвий порядок надання компенсації позичальникам та здійснення виплат.

6. *Диверсифікація оподаткування імпорту.* Доцільно зазначити, що зменшення ставок імпортного мита у перші місяці війни дозволило забезпечити попит співвітчизників на дефіцитні товари. Сьогодні сплата ввізного мита повертається.

На нашу думку, необхідно ввести додаткове ввізне мито на товари і послуги некритичного імпорту. Зазначене дозволить забезпечити додатковий потенціал для нарощення доходів державного бюджету та скоротити дисбаланс на валютному ринку.

Зростання ефективності використання публічних фінансів, що відіграє ключову роль у процесі економічного розвитку України та підвищення добробуту її громадян, можна досягнути шляхом поступового, системного реформування механізму державного управління. Для зменшення ризиків у сфері публічних фінансів потрібні послідовні кроки щодо забезпечення державного бюджету надійними джерелами формування доходів, реформування його видаткової частини, а також удосконалення бюджетного процесу в контексті створення сприятливих умов для підвищення якості і ефективності прийняття бюджетних рішень.

Висновок до розділу 3

На основі проведеного дослідження вітчизняного досвіду реалізації бюджетних процедур з формування і виконання державного бюджету в умовах війни, обґрунтування фінансових ризиків і ролі державного бюджету у цьому процесі, нами зроблено висновки і висунуто ряд пропозицій.

В умовах війни на перший план прогнозовано виходять загрози фінансової спроможності держави, конкурентоспроможність вітчизняних виробників та забезпечення соціальних параметрів для населення. Зокрема, у 2023 році посилилась загрози щодо:

- скорочення чисельності трудового потенціалу внаслідок зовнішньої міграції населення до інших країн;
- великої частки внутрішньо переміщених осіб;
- суттєвого скорочення інвестицій;
- зростання питомої ваги сировинної та низько технологічної продукції у структурі промисловості країни;
- зниження конкурентоздатності вітчизняних виробників на зовнішньому та внутрішньому ринках;
- зростання частки імпорту товарів при внутрішньому споживанні;
- суттєвого погіршення стану навколишнього природного середовища;
- суттєві втрати податкових та митних надходжень до державного і місцевих бюджетів країни;
- зростання дефіциту державного бюджету, державного боргу та видатків на його обслуговування;
- недофінансування за окремими статтями видатків державного бюджету;
- погіршення фінансової стійкості системи пенсійного забезпечення внаслідок обмеженості фінансових ресурсів держави.

На нашу думку, в умовах воєнного стану потрібно забезпечити реалізацію механізмів бюджетного процесу через застосування додаткового «стресового» сценарію, який повинен відображати базові, найбільш ймовірні зміни

показників стану публічних фінансів і оптимізації обсягів видатків державного бюджету зокрема. Для реалізації цих заходів доцільно:

- визначити очікуваний обсяг доходів державного бюджету з урахуванням прямих і непрямих результатів несприятливих шоків внаслідок війни: скорочення податкових надходжень, зростання дефіциту державного бюджету та формування державного боргу;

- оцінити можливі обсяги додаткових витрат на виконання умовних і неявних зобов'язань держави у несприятливих умовах (зокрема, соціальні програми з підтримки осіб, які постраждали в результаті російської агресії, бюджетне фінансування повоєнного відновлення економіки України, тощо);

- визначити можливості адаптації публічних фінансів до несприятливих зовнішніх впливів при урахуванні зменшення надходжень від ЗЕД, ймовірного значного зростання державних витрат та обсягів внутрішніх і зовнішніх запозичень. Зокрема, доцільно: оцінити потрібний обсяг фінансування з врахуванням можливих втрат доходів державного бюджету і додаткових витрат, визначити джерела фінансового забезпечення з урахуванням погіршення доступу до фінансових ринків. У випадку, якщо доступні джерела є недостатніми для повного фінансування пріоритетних потреб у відповідному обсязі, потрібно підготувати варіанти оптимізації витрат.

Важливими заходами в частині скорочення негативних проявів на стан публічних фінансів і показники державного бюджету країни є прийняття та дотримання бюджетних правил, а саме: кількісних обмежень на основні бюджетні параметри, що допоможе збільшити адаптаційні можливості економіки країни та державного бюджету.

ВИСНОВКИ

Розглянувши теоретичні аспекти сутності бюджету та нормативно-правове забезпечення його формування і виконання в умовах війни можна зробити наступні висновки:

Проведене дослідження теоретичних аспектів змісту категорії «бюджет» та нормативно-правового забезпечення його формування і виконання в умовах війни нами зроблено наступні висновки:

Державний бюджет відображає сукупність економічних відносин публічного характеру, які виникають між усіма суб'єктами, зокрема, державою, юридичними, фізичними особами та населенням країни щодо формування і використання централізованого фонду грошових коштів з метою забезпечення соціально-економічного розвитку країни та зростання добробуту її громадян. Через державний бюджет здійснюється перерозподіл фінансових ресурсів держави, які спрямовуються на підтримку сприятливого соціально-економічного середовища в країні, а також щодо регулювання економічних, національних, соціальних, регіональних процесів у суспільстві та практичної реалізації національної стратегії розвитку держави, спрямованої на зміцнення національної безпеки.

Базовим документом, який має юридичну силу та забезпечує регулювання у сфері організації та ефективного формування і виконання державного бюджету, реалізацію процедур бюджетного процесу на державному рівні, специфіку міжбюджетних відносин є Бюджетний кодекс України.

Формування і виконання державного бюджету передбачає реалізацію бюджетних процедур бюджетного процесу на загально державному рівні в Україні. Так, діяльність щодо формування державного бюджету передбачає бюджетне планування дохідної і видаткової частин державного бюджету, що забезпечується на першій стадії бюджетного процесу – складання проекту державного бюджету та на другій стадії – розгляд і затвердження проекту

державного бюджету України. Третьою стадією є безпосереднє виконання державного бюджету.

В умовах війни законодавча база щодо формування та виконання Державного бюджету України зазнала суттєвих змін. Так, до Закону України про Державний бюджет України на 2022 рік вносились зміни 14 разів, які стосувалися переорієнтації бюджетних коштів на забезпечення обороноздатності країни, фінансування ЗСУ, лікування та реабілітацію військовослужбовців, соціальних виплат для внутрішньо переміщених осіб та підтримки найбільш вразливих верств населення країни. Пріоритетними напрямками фінансування були захищені статті видатків державного бюджету; капітальні видатки фінансувалися за залишковим принципом.

Значно спрощеними були процеси виконання бюджету в частині виконання бюджетних процедур щодо видатків бюджету. Виконання статей державного бюджету здійснювалось у «ручному» режимі без дотримання вимог чинного законодавства на відміну від довоєнного періоду.

Динаміка фактичних показників виконання державного бюджету за доходами у період 2020-2022 років вказує на тенденцію до їх зростання з 1076,03 млрд. грн. до 1787,4 млрд. грн., ріст склав 711,37 млрд. грн. За усіма роками рівень виконання плану становив більше 100 %. Проте, детальне вивчення джерел формування доходів державного бюджету за даний період, відображає суттєвий дисбаланс і скорочення власних фінансових ресурсів держави. Так, з початком повномасштабної війни росії проти України у 2022 році обсяг податкових надходжень державного бюджету скоротився на 157,29 млрд. грн. Зменшилась також частка податкових надходжень у структурі доходів державного бюджету з 85,36 % у 2021 році до 53,1 % у 2022 році, або на 22,26 %. Відсоток виконання планових показників податків і зборів до державного бюджету було виконано лише на 81,2 %. До зменшення обсягів податкових надходжень спонукали військові дії на території України, результатом чого стали: призупинення роботи ряду підприємств і організацій, відтак скорочення робочих місць, несплата податкових платежів до бюджету,

внутрішня та зовнішня міграція населення країни, запровадження податкових пільг та інші.

Значне скорочення власних фінансових ресурсів держави (податкових і неподаткових надходжень) у 2022 році спонукало до зростання позичених коштів (офіційних трансфертів) з 1,2 % у 2021 році до 26,9 % у 2022 році. Саме ця група доходів сприяла значному дисбалансу структури дохідної частини державного бюджету, що обумовлено об'єктивними чинниками – веденням військових дій і постійної потреби у додатковому фінансуванні ЗСУ.

У структурі видаткової частини державного бюджету також відбулися значні зміни, зокрема пріоритетними напрямками бюджетного фінансування стали видатки на: оборону країни, громадський порядок, безпеку, грошове утримання військовослужбовців, підтримку соціально вразливих верств населення та внутрішньо переміщених осіб. Усі інші напрями бюджетного фінансування частково було скорочено і їх фінансування здійснювалося за рахунок грантів від міжнародних фінансових інституцій.

Виклики, пов'язані зі збройною агресією росії проти України, потребують значного обсягу фінансування, що обумовило значний обсяг дефіциту державного бюджету. Державний бюджету 2022 року був виконаний з дефіцитом у розмірі 914,9 млрд. грн., що становить 17,6 % ВВП країни. Основним джерелом фінансових ресурсів, необхідних для фінансового забезпечення державного бюджету у 2022 році, стали державні зовнішні і внутрішні запозичення. Загалом, у 2022 році обсяг державних запозичень склав 1309,1 млрд. грн. Дієвим інструментом внутрішніх державних запозичень у 2022 році стави військові облігації від яких вдалося отримати 197,2 млрд. грн.

Зовнішні державні запозичення у 2022 році склали 612,2 млрд. грн. Серед міжнародних організацій, які відгукнулися на допомогу Україні стали: МВФ, ЄК, МБРР, МАС, ЄІБ т інші, а до країн, які надали кредити Україні є: Канада, США, Італія, Німеччина, Франція, Нідерланди та інші.

Пріоритетним напрямом діяльності Укряду України у 2022 році було залучення до державного бюджету грантових коштів, які не призводять до

зростання боргового навантаження на бюджет держави, вжиття дієвих заходів щодо унормування питань залучення цих грантів на бюджетну підтримку країни та активізацію роботи з МФО в даному напрямі.

В 2022 році суттєво зросла співпраця України зі Світовим банком, який з перших днів повномасштабного вторгнення росії в Україну надавав фінансову підтримку спрямовану на забезпечення виконання державою своїх функцій. А саме, були створені нові платформи: Український фонд допомоги, відновлення і реконструкції (URTF) та Цільовий фонд багатьох донорів (MDTF).

В умовах війни на перший план прогнозовано виходять загрози фінансової спроможності держави, конкурентоспроможність вітчизняних виробників та забезпечення соціальних параметрів для населення. Зокрема, у 2023 році посилилась загрози щодо:

- скорочення чисельності трудового потенціалу внаслідок зовнішньої міграції населення до інших країн;
- великої частки внутрішньо переміщених осіб;
- суттєвого скорочення інвестицій;
- зростання питомої ваги сировинної та низько технологічної продукції у структурі промисловості країни;
- зниження конкурентоздатності вітчизняних виробників на зовнішньому та внутрішньому ринках;
- зростання частки імпорту товарів при внутрішньому споживанні;
- суттєвого погіршення стану навколишнього природного середовища;
- суттєві втрати податкових та митних надходжень до державного і місцевих бюджетів країни;
- зростання дефіциту державного бюджету, державного боргу та видатків на його обслуговування;
- недофінансування за окремими статтями видатків державного бюджету;
- погіршення фінансової стійкості системи пенсійного забезпечення внаслідок обмеженості фінансових ресурсів держави.

На нашу думку, в умовах воєнного стану потрібно забезпечити реалізацію механізмів бюджетного процесу через застосування додаткового «стресового» сценарію, який повинен відображати базові, найбільш ймовірні зміни показників стану публічних фінансів і оптимізації обсягів видатків державного бюджету зокрема. Для реалізації цих заходів доцільно:

- визначити очікуваний обсяг доходів державного бюджету з урахуванням прямих і непрямих результатів несприятливих шоків внаслідок війни: скорочення податкових надходжень, зростання дефіциту державного бюджету та формування державного боргу;

- оцінити можливі обсяги додаткових витрат на виконання умовних і неявних зобов'язань держави у несприятливих умовах (зокрема, соціальні програми з підтримки осіб, які постраждали в результаті російської агресії, бюджетне фінансування повоєнного відновлення економіки України, тощо);

- визначити можливості адаптації публічних фінансів до несприятливих зовнішніх впливів при урахуванні зменшення надходжень від ЗЕД, ймовірного значного зростання державних витрат та обсягів внутрішніх і зовнішніх запозичень. Зокрема, доцільно: оцінити потрібний обсяг фінансування з врахуванням можливих втрат доходів державного бюджету і додаткових витрат, визначити джерела фінансового забезпечення з урахуванням погіршення доступу до фінансових ринків. У випадку, якщо доступні джерела є недостатніми для повного фінансування пріоритетних потреб у відповідному обсязі, потрібно підготувати варіанти оптимізації витрат.

Важливими заходами в частині скорочення негативних проявів на стан публічних фінансів і показники державного бюджету країни є прийняття та дотримання бюджетних правил, а саме: кількісних обмежень на основні бюджетні параметри, що допоможе збільшити адаптаційні можливості економіки країни та державного бюджету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні виклики та загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analychni-dopovidi/aktualni-vyklyky-ta-zahrozy-ekonomichniy-bezpetsi-ukrayiny-v>
2. Аналіз управління державним боргом України у 2021 р. Експертно-аналітичний центр «Оптіма». Київ: 2021. URL: <http://optimacenter.org/userfiles>
3. Базилевич В.Д., Баластрик Л. О. Державні фінанси: Навч. посіб. К.: Атака, 2002. 368 с.
4. Банкіри назвали найбільші ризики для фінансового сектору України. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/bankiri-nazvali-naybilshi-riziki-finansovo>
5. Богдан Т. Війна і державні фінанси: скільки потрібно грошей на відновлення і де їх брати. 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/>
6. Бюджетна система: Підручник. за ред. д. е. н., професора В. Г. Дем'янишина, д. е. н., професора О. П. Кириленко та д. е. н., професора З. М. Лободіної. Тернопіль : ЗУНУ, 2020. 626 с.
7. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. №2456-VI: URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
8. Виконання бюджету в умовах війни: прогноз тенденцій. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vykonannya-byudzhetu-v-umovakh-viynuprohnoz-tendentsiy>
9. Виконання державного бюджету та подальші його перспективи. 2021. URL: <https://ngoipr.org.ua/blog/vykonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ta-podalshi-jogo-perspektyvu/>
10. Висновки про результати аналізу річного звіту про виконання Закону України «Про Державний бюджет України на 2022 рік». Рахункова палата Верховної ради України. URL: <https://edata.gov.ua/pages/accounting-control/budget/reports/implement-2022-4.pdf>

11. Волохов О. С. Прозорість бюджету як запорука розвитку демократії в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2016. Т. 1, № 6-2. С. 96–100.
12. Воронін Я. Податкові стимули в умовах воєнного стану. Національна асоціація адвокатів України. 12.04.2022 року. URL: <https://unba.org.ua/publications/7377-podatkovyi-stimuli-v-umovah-voennogo-stanu.html>
13. Гречаніченко О. О. Ризик-орієнтоване управління як механізм публічного управління державними фінансами в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 5. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/>
14. Грех Х.І., Кульчицький М.І. Бюджетна система України та шляхи її вдосконалення. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Вип. 21.7. С. 194–199.
15. Громко Є.О., Матвійчук В. І. Бюджетний дефіцит: причини та методи його подолання. URL: [jvestnik-sss.donnu.edu.ua > article > download](http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/download)
16. Грубляк О.М. Стан та стратегічні напрями боргової політики України в контексті державної фінансової політики економічного зростання. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. Економічні науки. 2017. Вип. 4. С. 251 – 258.
17. Данилишин Б. Бюджет 2023: реалістичність та ризики. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/531013_byudzhet_2023_realistichnist.html
18. Державний фінансовий контроль у публічному управлінні. Посібник: / за ред. Русіна В. М., Шулюк Б. С. Тернопіль: Вектор, 2018. 210 с.
19. Державний web-портал для громадян «Open budget». URL: <https://openbudget.gov.ua/localbudget?id=26000000000>
20. Дишлева О. І. Механізм формування доходів Державного бюджету України: правовий аспект. *Правничий вісник університету «Крок»*. 2019. № 34. С. 90-98.

21. Доходи та видатки місцевих бюджетів у 2021 році. URL: <https://oblikbudget.com.ua/article/126-struktura-mstsevih-byudjetv-u-2021-rots>
22. Загородній А.Г. Фінансовий словник. – 2-ге вид., випр. та доповн. Львів: Центр Європи, 1997. – 576 с.
23. Західна О., Ігнатишина В., Скидан У. Проблем незбалансованості державного бюджету України. Молодий вчений. Науковий журнал. 2020. № 11 (87). URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/119>
24. Звіти про виконання Державного і місцевих бюджетів України у період 2020-2022 рр.: URL: <https://mof.gov.ua/uk/current-year-budget-information>
25. Зміни, внесені до Закону України «Про Державний бюджет України» у 2022 році. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2675-20#Text>
26. Інформація Міністерства фінансів України про виконання Державного бюджету України за 2022 рік. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1>
27. Казначейська система. Підручник: за наук. ред. д. е. н., проф. А. І. Крисоватого, д. е. н., проф. О. П. Кириленко, Т. Я. Слюз. Тернопіль: ЗУНУ, 2020. 364 с.
28. Карнаух Т. Система управління бюджетним процесом у Європейському Союзі: досвід для України. *Ефективність державного управління*. 2018. Вип. 33. С. 180-186.
29. Конституція України: Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2222 – IV від 08.12. 2004 р. Київ: Велес, 2007. – 48 с.
30. Куроєдова Д. П., Плешакова Н. А. Державний бюджет України в умовах воєнного стану. Collection of Scientific Papers «SCIENTIA», (February 24, 2023; Singapore, Singapore), 47–51. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/743>
31. Ломинога В.К. Складові бюджету держави. *Вісник НБУ*. 2017. № 11 С. 36-40.

- 32.Луніна І. Прості процедурні зміни для ефективних бюджетних рішень. *Дзеркало тижня*. Україна. 2015. № 35.
- 33.Луніна І. О., Білоусова О. С., Фролова Н. Б. Особливості формування фіскального простору у воєнний та поствоєнний періоди. *Економіка та держава*. 2022. № 4. С. 20–28. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2022.4.20>.
- 34.Маркович Г. Все про програмно-цільовий метод у бюджетному процесі: важливо для об'єднаних громад. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/3906>.
- 35.Мелих О. Ю. Бюджетний дефіцит та його вплив на стан боргової безпеки України. Перші наукові читання пам'яті С.І. Юрія : збірник наукових праць [Тернопіль, 26 листопада 2015 р.] / за ред. д.е.н., проф. О.П. Кириленко. Тернопіль: Видавництво «Вектор», 2015. С. 123 – 127.
- 36.Міронова Л.О., Дем'яненко В.Є., Буряк М.І. Бюджетний процес: сутність, стадії здійснення та методи управління. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua/portal>
- 37.Місцеві фінанси: Підруч. / [О.П. Кириленко, О.Р. Квасовський, А.В. Лучка, Б.С. Малиняк, В.В. Костецький]; за ред. О.П. Кириленко. Київ: Знання, 2006. – 677 с.
- 38.Огонь Ц.Г. Доходи бюджету України: теорія і практика: Монографія Київ: Київ. нац. торг.-економ. ун-т, 2003. – 580 с.
- 39.Онищук І. Особливості бюджетного процесу в умовах воєнного стану. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14654>
- 40.Опарін В.М. Фінанси (Загальна теорія): Навч. посіб. – 2-ге вид., доп. і перероб. Київ: КНЕУ, 2001. – 240 с.
- 41.Опарін В.М., Сарнецька Я.А. Імперативи бюджетного регулювання в Україні в умовах фіскальної децентралізації. *Фінанси України*. 2020. № 1. С. 58-72.
- 42.Пасічник Ю.В. Бюджетна система України та зарубіжних країн: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Знання – Прес, 2003. – 523 с.

43. Піхоцька О. М., Ющик Ю. В. Аналіз виконання бюджетів в умовах воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економіка. 2022. Випуск 35. С. 25-32.
44. Податковий кодекс України. Закон України від 02.12.2010 р. № 2755 – VI
URL : <http://zakon.rada.gov.ua>
45. Постоленко Ю.П. Удосконалення бюджетного процесу на різних рівнях економічної системи. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечнікова*. 2018. № 3. С. 47-49.
46. Про введення воєнного стану України. Указ Президента України № 64/2022 від 22.02.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n2>
47. Про державний бюджет України на 2023 рік/ Закон України. № 2710-IX. (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>.
48. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану. Постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.2021р. №590. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text>
49. Публічні фінанси. Посібник: / за ред. О. П. Кириленко Тернопіль : ТНЕУ, 2018. 252 с.
50. Радіонов Ю. Д. Державні фінанси в умовах воєнного стану. *Фінанси України*. 2022. № 8. С. 27-51.
51. Рожко О., Ткаченко Н., Коваленко Ю. Науково-методичний підхід до бюджетного стратегування за допомогою застосування програмно-цільового методу. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 2021. 2 (33), 335–344. URL: <https://doi.org/10.18371/fcaptr.v2i33.206974>
52. Розвиток бюджетного процесу в умовах економічних перетворень: монографія / за ред. С.І. Юрія, В.Г. Дем'янишина. Київ: Кондор-Видавництво, 2012. – 376 с.
53. Романенко О.Р. Фінанси: Підруч. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 312 с.

- 54.Рябушка Л. Б., Кубах Т. Г., Павленко І. М. Сучасні підходи до управління фіскальними ризиками: методологія та практика. *Бізнес Інформ*. 2021. № 5, с. 339–348. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-5-339-348>
- 55.Сафонова Л.Д. Бюджетний менеджмент: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни. Київ. нац. екон. ун-т. Київ: КНЕУ, 2001. – 186 с.
- 56.Сидор І. П. Домінанти впливу макроекономічних показників на добробут нації. *Економіка та суспільство*. 2018. Випуск 16. Електронне наукове фахове видання. URL: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal-16>. С. 795-802
- 57.Сидор І. П., Карпишин Н. І. Фінансове забезпечення банківських послуг. *Економіка. Фінанси. Право*. 2020. № 8. С. 9-14.
- 58.Сидор І. П., Петрушка О. В. Моніторинг формування зовнішнього державного боргу України. *Фінансовий простір*. 2019. № 3 (35). С. 178-191.
- 59.Сидор І.П. Бюджетне забезпечення соціального захисту населення: теоретичні аспекти і вітчизняна практика. *Ефективна економіка* (електронне фахове видання). 2015. № 9.
- 60.Статистичний збірник: «Бюджет України 2021» підготовлено відділом статистики державних фінансів Департаменту державного бюджету Міністерства фінансів України https://mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2021.pdf
- 61.Стійкість державних фінансів України у довгостроковій перспективі : кол. моногр. / І. О. Луніна, О. С. Білоусова, Д. В. Твердохлібова та ін. ; за ред. І. О. Луніної. Київ, 2020. 364 с.
- 62.Теорія фінансів: Навч. посіб. / [П.М. Леоненко, П.І. Юхименко, А.А. Ільєнко та інші]; за заг. ред. О.Д. Василика. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 480 с.
- 63.Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку: монографія / За ред. Кравціва В.С., Сторонянської І.З. Львів:

- ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України», 2020. 531 с.
- 64.Третяк Д., Медведкова Н. Управління фіскальними ризиками Державного бюджету України в умовах війни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2022. Випуск 4 (221). С. 64-73.
- 65.Удосконалення та спрощення бюджетних процедур в умовах воєнного стану: нововведення в Бюджетному кодексі України. Липень. 2022. <https://hromady.org/udoskonalennya-ta-sproshhennya-byudzhethnix-procedur->
- 66.Фінанси: Навч. посіб. / [В.С. Загорський, О.Д. Вовчак, І.Г. Благун, І.Р. Чуй]. Київ: Знання, 2006. – 247 с.
- 67.Фінансова допомога від міжнародних партнерів: скільки Україна отримала на 1 жовтня. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/6/692303/>
- 68.Фурдичко Л.Є., Піхоцька О.М. Причини зростання державного боргу, його управління і обслуговування, оптимізація боргової політики України. *Економіка і держава*. 2018. № 11. С. 45-49.
- 69.Цибух І. «Якось буде» або Як підвищити якість бюджетного планування? *Економічна правда*. 10.12.2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2021/12/10/680576/>
- 70.Чугунов І.Я. Бюджетна система в інституційному середовищі суспільства *Фінанси України*. 2009. № 11. С. 3-11.
- 71.Шулюк Б. Дискусійні питання сутності фінансового інструментарію державно-приватного партнерства та проблеми його використання в Україні. *Світ фінансів*. 2022. Випуск 1 (70). С. 36-48.
- 72.Юрій С. І. Бюджет, бюджетна доктрина та бюджетна політика держави: сучасна парадигма, іманентний детермінізм, реалії і перспективи *Світ фінансів*. 2010. № 4. С. 7–27.

